

ARTICOLE ȘI DOCUMENTE

— CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNILOR DIN V. XIII.—XVI. —

DE
VICTOR MOTOGNA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CLUJ, 1923.
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «ARDEALUL»
STR. MEMORANDULUI 2.

ARTICOLE ȘI DOCUMENTE

— CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNILOR DIN V. XIII.—XVI. —

0217
DE

VICTOR MOTOĞNA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CLUJ, 1923.
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «ARDEALUL»
STR. MEMORANDULUI 22.

Prefață.

Articolele cuprinse în această broșură au apărut întâia oară în „Transilvania” și în „Revista Istorică” a Dlui N. Iorga.

Importanța chestiunilor puse în discuție și a documentelor puțin cunoscute ori chiar inedite, publicate acolo, mi-a dat îndemnul să le adun într'un mânunchiu, ca să fie mai la îndemâna cercetătorilor. Dacă aceste modeste contribuții vor aduce lumină cât de puțină în întunerecul ce acopere încă trecutul nostru depărtat, munca autorului va fi îndeajuns răsplătită.

Dej, în 24 Decembrie 1922.

V. MOTOGNA

I. Contribuții la istoria Românilor din Valea Rodnei.

Cursul de sus al Someșului Mare, începând dela izvoare până la satul Mocod, unde acest râu părăsește teritoriul județului Bistrița-Năsăud, a purtat din timpuri străvechi numirea de: Valea Rodnei („Vallis Rodnensis“, „Radna völgye“ — în documentele ungurești).

Dela ivirea celor dintâi documente istorice, cari vorbesc despre acest ținut, aici se adeverește aflarea unei viguroase populațiuni românești, care din cele mai vechi timpuri alcătuia un teritor autonom: «*districtus Rodnensis*», «*districtus vallis Rodnensis*» sau «*vidic*». Românii din Valea Rodnei au format miezul regimentului al II-lea de graniță, care în bătălii numeroase, aproape un veac întreg, a dat probe strălucite despre minunatele însușiri răsboinice ale neamului nostru.

Astfel trecutul acestei văi ni se prezintă bogat în evenimente, ce vor avea să ocupe loc de frunte într'o viitoare istorie complectă a dezvoltării poporului românesc de pretutindeni.

Acest trecut însă pân'acum a fost cercetat foarte puțin, și cu o anumită tendință, aproape numai de către istoricii sași ai Bistriței, care a stăpânit Valea Rodnei vre-o 300 ani, — cu toate că izvoarele au fost publicate în cea mai mare parte.¹

Aici ne-am propus să schițăm trecutul acestei văi din cele mai vechi timpuri până în sec. XV., stăruind mai mult asupra întrebării despre anexarea ținutului Rodnei la Bistrița, făcută de Regele Matia la 1475.

Valea Rodnei din cele mai vechi timpuri până în jumătatea a doua a sec. XV.

Valea Someșului Mare nici chiar în timpurile preistorice n'a fost lipsită de așezăminte omenești. Bogata

¹ Anume în colecțiunile: Zimmermann-Werner „*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*”; Dr. Albert Berger: „*Regesten aus dem alten Bistritzer Archive* (Program des evangelischen Obergymnasium zu Bistritz. Anii 1893, 1894 și 1895)“; N. Iorga: „*Documente Românești din Archivele Bistriței* (2 v.)“ ș. a.

faună de pești din apele acestui râu a trebuit să fie o puternică atracție pentru locuitorii Daciei din vârsta de piatră cioplită (neolitică), ale cărei urme s'au aflat pe lângă întreg cursul, începând dela Dej, unde Someșul Mare se împreună cu Someșul Mic, până în sus la izvoare. Știința preistorică pân'acum n'a izbutit să constate rassa de oameni, căreia i-a aparținut populația Daciei din vârsta neolitică, nici timpul, când a fost aceea înlocuită cu alta de o cultură superioară, proprie vârstei de bronz.

Instrumente și podoabe de bronz de asemenea s'au găsit în părțile acestea.

Lângă satul Rebrișoara s'au aflat: 1 sabie, 1 lance și 6 topoare.¹ Nu departe de aici, în apropierea satului Lușca, s'au aflat 34 monete barbare, cari pe o față au un chip de zeu, iar pe cealaltă un cal².

Monete de felul acesta s'au găsit mai multe și'n alte părți ale Daciei. S'a constatat că sunt făcute după modelul tetradrachmelor macedonene.

Aceste urme ale culturii de bronz aparțin fără'ndoială acelu neam care locuia părțile Ardealului în timpul, când se face cea dintâi palidă amintire despre relațiunile geografice și etnografice ale pământului locuit azi de Români.

Era neamul Agathirșilor, despre cari ne spune Herodot, că, scutiți în cetatea muntoasă a Transilvaniei, cultivau vița de vie și albinăritul, strângând din nisipul râului aurul, cu care se împodobiau bucuros.³ Munții Rodnei au dat în vechime aur mult, așa, că apele Someșului Mare lăsau pe țărmuri deodată cu nisipul și pulberea strălucitorului metal, căutat cu sârguință de poporul Agathirșilor.

Peste Agathirși a venit războinica seminție a Dacilor, smulși din extinsul popor al Geto-tracilor dela Dunărea de jos și împinși în cetatea muntoasă a Ardealului de triburile germanice ale Bastarnilor⁴.

Sălașul de căpetenie al Dacilor au fost munții Hațegului; dar granița firească a țării lor a trebuit să fie cununa Carpaților nord-ostici. Astfel Valea Someșului va fi fost încunjurată de sate dacice sau de ale altor seminții supuse de bunăvoie poporului stăpânitor al Dacilor.

Împăratul Traian — dupăcum se știe — în două războaie crâncene (în 101—102 și 105 d. Ch.) a zdrobit pe neînfrânții Daci, iar viteazul lor rege, Decebal, s'a aruncat

¹ Goos, *Chr.* p. 47.

² Seidl, *Arch.* p. 27.

³ A. D. Xenopol: *Ist. Rom.* I. p. 53 și u.

⁴ Iorga: *Geschichte des Rumänischen Volkes* I. p. 21 și u.

în sabie. Dacia întreagă a fost cuprinsă și împopulată din nou cu coloniști aduși din toate părțile vastului imperiu roman.

Nouă ni-se impune aici numai întrebarea, că oare întinsu-s'a stăpânirea romană și peste valea Rodnei și în ce măsură s'a întâmplat colonizația în acest ținut?

Răspuns mulțumitor nu se va putea da la această chestiune importantă, decât numai cu ajutorul cercetărilor arheologice, căci fără descoperiri de felul acesta orice încercare e menită să rămână chiar dela început mult-putin stearpă.

E știut, că la cursul de jos al Someșului Mare vieața romană a fost mai intensă, iar urmele ei au fost desgropate și studiate de arheologi competenți. Puternicul drum roman, care plecă dela Apulum (Alba-Iulia) spre Porolissum (Moigrad) la Napoca trimetea un ram spre nord-ost. Acesta înaintă pe valea Someșului Mic, la Dej trece pe cursul Someșului Mare în sus până la Beclean. Aici se ramifica din nou în două. Șoseaua principală se îndreptă prin valea Șieului spre Burghallen (Várhegy), iar alta secundară, după cea mai mare probabilitate, ținea cursul Someșului până la Rodna.

Pe lângă drumul amintit, pe vremea stăpânirii romane erau municipii înfloritoare: Congri lângă Gherla, Sturum (?) la satul Cășeu și Urgum (?) între satele Ilișua și Ciceu-Cristur,¹ iar în apropierea lor se aflau: „castra stativa“.

Așadară colonizația romană în valea Someșului Mare a fost cu mult mai puternică, de cum se credea. Ruinele desgropate ne dovedesc, că brațul neobosit al legionarului roman și aici a împlântat adânc rădăcinile culturii romane. S'au aflat o mulțime de altare votive, închinat zeilor câmpenești, cari ne spun, că veteranii rămași în canabe pe lângă castru, din armele învingătoare și-au făurit fier de plug, cu care au brăzdat mănoasele văi ale bătrânului „Samus“.

Invățatul arheolog maghiar Torma credea c'a descoperit „limes Dacicus“ și că punctul extrem nord-ostic al aceluia ar fi Becleanul, astfel, că valea Rodnei cădea în afară de granițele Daciei romane.² Prin cercetări ulterioare însă s'a dovedit, că existența unui astfel de „limes“ e cel puțin problematică.

¹ Ruinele dela Gherla au fost studiate de I. Ornstein, iar cele dela Ilișua de C. Torma: Mem. societ. Erdélyi Muzem a. 1864—5, III p. 10-67.

² C. Torma: *Limes Dacicus*.

Intinderea stăpânirii romane peste valea Rodnei se adevărește prin următoarele:

Rămășițele din epoca de bronz, amintite mai sus, ne îndreptățesc să credem, că aici au fost așezări dacice. Iar pe munții Rodnei vor fi trăit păstori, cari cu ajutorul unor întăriri primitive apărau înălțimile ușor de trecut împotriva dușmanilor din răsărit (seminții sarmatice)¹.

Romanii, cari totdeauna se năzuiau să asigure imperiului hotare naturale puternice, au trebuit să înainteze din punctele întărite dela Beclean și Ilișua și pe teritoriul fostului district al Rodnei până în sus la munți. Dar afară de aceste motive de natură strategică, pulbera strălucitoare din nisipul apelor le va fi dat îndemnul de-a străbate până la izvoare, despre cari puteau cu drept cuvânt presupune, că-și iau naștere din munți bogăți în metalele nobile, pe cari le-au căutat ei cu atâta sârguință și pricepere pe tot întinsul Daciei. În Rodna se află galerii asemănătoare întru toate aceloră, despre care s'a adevărit a fi făcute de Romani. Pe păreții lor s'au descoperit semne și creștături, cu care străbunii noștri se obicinuiau a însemna timpul, numărul muncitorilor și lucrările îndeplinite.² Iar lângă satul Lușca s'a aflat o monedă a împăratului Hadrian³.

La atâta se reduc urmele vieții romane în aceste locuri, descoperite din întâmplare numai, căci despre cercetări sistematice nici vorba nu poate fi.

Cioburi de vase, ce ies la iveală în multe localități pe ridicături de teren, ne lasă să întvedem, că cercetări făcute de oameni chemați ar aduce lumină neașteptată cu privire la dominațiunea romană în această vale⁴.

Dar lucrarea minelor dela Rodna din partea Romanilor n'a putut să dureze mult timp în liniște. Erau tocmai la hotarele provinciei, în colțul extrem nord-ostic al ei, cu dușmanii mereu la spate. Bastarnii din nordul Bucovinei, Dacii liberi din Maramureșul de azi, făceau dese incursiuni prin văile înfloritoare ale Daciei⁵.

Castrul dela Ilișua, unde a staționat Ala I. Tungrorum Frontoniana și cohors II. Britannica⁶, avea menirea să țină piept năvălirilor de felul acesta.

Pela 167 după Chrisos Marcomani, Vandali Victofali, Roxolani, Bastarni și Alani, alcătuind o alianță uriașă, nă-

¹ Lung: *Fausten der Provinz Dakien*, d. 143, la N. Iorga o. c. p. 23.

² Ackner: *Die röm. Alt und deutsche B. in Siebenb.* p. 52.

³ Seidl. *Arch.* d. 27.

⁴ Descoperirile d-lui I. Marțian.

⁵ *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, 1881, d. 896 și urm.

⁶ C. I L. 795 și 804.

vălesc din toate părțile în „Dacia fericită“, pustiind-o cu fier și foc vre-o opt ani de zile dearându-l¹.

Valea Rodnei va fi fost pentru unele dintre aceste popoare barbare calea, ce ducea de-a dreptul spre inima provinciei.

După potolirea acestui uragan, Dacia înflorește din nou într'un chip admirabil, avântându-se între cele mai bogate și mai culte provincii ale imperiului. Nu e locul aici să desfășurăm aspectul acestei bunăstări și culturi în măreața lor înfățișare.

În anul 271 împăratul Aurelian, silit de Goți, a retras legiunile în sudul Dunării, lăsând Dacia pradă hordelor barbare. Cu aceasta intrăm în labirintul mult discutatei chestiuni despre stăruința poporului român în Dacia Traiană.

Ivirea Românilor în Valea Rodnei face parte din domeniul întrebării generale despre începutul neamului nostru.

După o ceartă literară ~~de un veac și mai bine deslegarea pe care au dat-o problemei savanții noștri istorici A. D. Xenopol² și D. Onciul~~, este — după orice minte nepreocupată — cea mai aproape de adevăr.

Cele dintâi știri istorice arată pe Români ca locuitori străvechi ai Daciei-Traiane și ca atari sunt priviți și de vecinii lor: Bizantini (*Kekaumenos, Kinnamos*), Unguri (*Anonymus, Kézai*), Ruși (*Cronicarul Nestor*). Acest lucru e confirmat și de documentele privitoare la starea politică de mai târziu a Românilor.

Studiind apoi numirile topografice păstrate din vechime, cu modificările cerute de legile fonetice ale limbii românești, ajungem la rezultatul pozitiv, că:

„Oltenia cu o parte din regiunea Argeșului superior, partea răsăriteană a Bănatului Timișan și partea apuseană a Ardealului cu țara Maramureșului — pe unde și nomenclatura muntelui este în cea mai mare parte românească, — că pe acest teritor, zicem, elementul roman, împlântat aici prin acele: „*infinitae copiae ex toto orbe Romano*“ ce au fost aduse în Dacia, nu poate nici odată să fi încetat a exista“³.

Munții Rodnei, care formează granița între țara Maramureșului și Valea Rodnei, fără îndoială au făcut parte din teritoriul, care este privit ca leagănul neamului nostru. Elementul roman, care a înflorit pe lângă cursul Someșului mare și în văile ce se scurg spre acest fluviu, aici a aflat

¹ Dio Cassius: LXX—LXXII.

² „*Teoria lui Roessler*“; ~~Critica acesteia în Conv. Lit. a. XIX.~~

3. Vezi stud. lui A. D. Xenopol în „*Țara nouă*“, a. I. Nr. 1 și 2.

³ D. Onciul o. c. *Conv. Lit. a. XIX. p. 186.*

6 adăpost și scăpare dinaintea furtunei uriașe, deslănțuite în urma migrațiunii popoarelor.

Nomenclatura românească a munților Rodnei e o dovadă nerăsturnabilă. Vârfurile poartă numiri ca: Omul, Roșu, Curățelul, Tomnatecul, Saca, Repede, Bătrânul, Negreasa, Muncel, Piatra albă, Pietrosul, Putredul, Runcul, etc.¹ Dintre numirile întrebuițate de Romani, singură a râului principal ne-a rămas: Someș-, „Samus“ pe unicul monument epigrafic descoperit până acum².

Presupunem origine străveche (probabil dacică) la „Salua“ = Salva, râu ce curge pe lângă satul cu același nume — întrucât tulpina „sal“ în indogermană înseamnă apă (Cf. „sala“ în sanscrită: apă, insula = in-sala)³.

În lipsa totală de documente, tot ce putem spune despre trecutul acestui ținut dela 271 după Christos până în secolul XIII, când se ivesc cele dintâi mărturii istorice sigure, intră în perspectiva mai largă a întrebării despre soarta poporului românesc în Dacia Traiană în acest răstimp întunecos.

Dacia, după ce împăratul Aurelian a retras legiunile peste Dunăre în Moesia, a rămas pradă neamurilor barbare. Strălucita vieată orășenească a provinciei dispăre în curând.

Orășenii mai bogați au plecat cu legiunile, iar cei săraci, și locuitorii satelor daco-romane, retrăgându-se spre munți, au trebuit să se împăce cu noua stare de lucruri.

Au lucrat pământul și au prăsit vite, ca să se poată hrăni pe ei și pe barbarii stăpânitori.

Pe la 375 vin sălbaticii Huni, cari așezându-se în Panonia, sub regele Aïla cuprind între hotarele uriașei lor împărății și Dacia Traiană; iau tribut dela locuitorii ei, dar felul de vieată i-a ținut departe de munții Transilvaniei, pe ei, precum și pe Gepizi (453—568) și Avari (568—803), cari au stăpânit pe rând Ungaria de azi după disolvarea imperiului hunic.

Strămoșii noștri Traco-romani au fost pietrele — cari au rămas, — iar puvoiul hordelor barbare a trecut fără să lase urme mai adânci. Valea Someșului va fi slujit adesea de cale popoarelor migratoare. Podoabe de aur și argint aflate în părțile acestea vorbesc numai despre trecerea unor cete de Goți ori Gepizi.

Dar după părăsirea Provinciei din partea împăraților romani, mai ales pe vremea stăpânirii Hunilor și Avarilor,

¹ V. Meruțiu: *Munții Rodnei*, Buc. 1906, pag. 37 și u.

² C. I. L. II. p. 165. Nr. 827.

³ Cappeller: *Sanskrit-Wörterbuch*.

7
începe a inundă dinspre răsărit întreg întinsul Daciei un nou neam, care are să sape urme neșterse în viața și ființa neamului nostru: *poporul slav*.

Acești oameni muncitori și de o fire mai liniștită, ținând cursul apelor, caută cu predilecție bogățiile pământului, lucrează minele părăsite de Daco-Romani, numindu-le pe limba lor: Zlatna, Okna, etc., ajungând la împreunarea celor două Someșe lângă Dej, unde scot cu sârguință sare multă din „băile“, cari și azi poartă numele: „Ocna Dejului“. Astfel străbat până la izvoarele Someșului Mare, dau peste minele de aur și argint lucrate de Romani; își fac un așezământ, pe care-l numesc: „Rudna“ — „Rodna“, adecă: mină.

Slavii și aici, ca și în alte părți, trăiau mai ales pe malul apelor, îndeletnicindu-se cu pescuitul și cu lucrarea pământului, și-au ridicat sate, alătura cu așezămintele traco-romane. Relațiunile din timpurile acelea străvechi se reoglindesc și în numirile satelor din Valea-Rodnei.

Pe lângă numiri curat românești: Sângeorz, Runc, Mititei, Salua¹, aflăm: Ilua sau Ilova = pământ lutos², Leș³ = „alunis“, Zagra (Zagora) = subț munte, Răbra = colină (rebro în paleosl.) Hordou (Hordov)⁴ = loc închis, Mocod, Năsăud și Telciu, cu etimologie până acum necunoscută.

Cu vremea Traco-romană, mai mult păștori cu o putere extraordinară de expansiune, părăsind munții, în cari au aflat adăpost în timpuri de restriște, se coboară în văi și înghit elementul slav, slăbit de altfel prin lupte continue și mânat de puvoial năvălitor pe aceeaș cale cu Goții și Hunii în sudul Dunării.⁵ „Elementul tracic vechiu, elementul romanic suprapus și elementul slav infiltrat pe urmă se amestecară cu desăvârșire. Eră un singur neam, o singură limbă, o singură fire“.⁶

Intervalul de aproape un secol, ce a urmat dela nimicirea Avarilor până la venirea Maghiarilor, a fost o epocă relativ mai liniștită, în care s'au putut desvoldă întocmirile politice ale *Românilor*: cnezatele și voievodatele. Numirile sunt de origine slavă, dar ele denotă funcțiuni specifice românești.⁷

Căci Maghiarii la venirea lor află pe Români împărțiți în mai multe principate, în frunte cu voievozi și cnezi.

Dintr'un astfel de ducat, probabil din al Maramureșului învecinat, va fi făcut parte și valea Rodnei. Iar

¹ Vezi p. 18.

^{2 3 4} Beneker, la cuvintele resp.

⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor* pag. 32.

⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor* pag. 33.

⁷ Bogdan, An. Ac. s. II, t, XXIV. p. 204 și 205.

despre cnejii din valea Rodnei („Cenesii vallis Rodnensis“) face amintire un document dela 1523.¹ Poporul le va fi zis „juzi“, căci primarul comunal e numit și azi: „jude“.

Anul 900 se consideră de terminul, până când noul popor turanic al Ungurilor a luat în stăpânire Panonia veche și ținutul dintre Dunăre și munții apuseni ai Transilvaniei. Azi e dovedit mai pe sus de orice îndoială, că Maghiarii *atunci* n'au cuprins și Ardealul. Frica de Pacinații din Moldova, cari le cauzaseră înfrângeri cumplite, îi opreă să se apropie de hotarele lor (Carpații răsăriteni)². Astfel dujmănia și rivalitatea dintre aceste două neamuri înrudite au lăsat în curs de un veac timp favorabil pentru neatârnairea ducatelor române. Dar pe la anul 1000 după Hristos, când pe tronul nou creat al regatului maghiar se suie Ștefan cel Sfânt, lucrurile se schimbă cu totul. Acest rege înțelept și energetic începe și în Ardeal cuceririle, cari se continuă treptat sub regii următori, distrugând pe încetul așezămintele politice ale Românilor.³

Cadrelor acestui studiu ne silesc să ne restrângem numai la întinderea dominațiunii maghiare pe valea Someșului-Mare și în special peste valea Rodnei. Ștefan cel Sfânt, spre a pune stavilă năvălirii Pacinaților, a ridicat pe ruinele Belgradului slav (Apulum la Romani) o cetate. Din acest centru străbătura Maghiarii în toate direcțiunile, luând în stăpânire minele de aur și ocnele bogate de sare ale Transilvaniei. Între aceste din urmă ocna de lângă Dej ocupă un loc de frunte. De aici drumul pe apa Someșului-Mare în sus duceă de-adreptul la minele de aur și argint ale Rodnei, unde, tot din cauza năvălirii Pacinaților, se pare, că regele Ștefan a ridicat și un castru.⁴

Noile cuceriri erau mereu amenințate de acești dușmani înverșunați ai Maghiarilor, în a căror înaintare spre răsărit Pacinații vedeau o primejdie pentru existența lor proprie. Domnia Pacinaților fu nimicită cu desăvârșire cătră sfârșitul secolului XI. de cătră Cumani, cari năvăliră de repețite ori în Ungaria, începând de pe timpul domniei lui Ladislau cel Sfânt (1077—1095). Valea Rodnei și a Bistriței eră calea lor predilectă spre inima Ardealului. Astfel regele Geiza II. (1141—1161), spre a asigura în mod mai eficace apărarea hotarelor dinspre răsărit, chemă în țară coloniști din apus, dându-le loc de așezare și privilegii însemnate. Pe lângă grupele mai compacte dela Sibiiu și Brașov, o parte însemnată din acești „hospites“ s'au așezat la Dej și

¹ An. s. II, t. XXVII p. 18 și urm.

² Dr. I. Karácsonyi în „Erdély és a honfoglalás“.

³ Dr. A. Bunea: Stăpânii țării Oltului p. 3 și 4.

⁴ N. Iorga, *Gesch. des. rom. Volk.* I. p. 30.

9
Reteag și au început a lucra cu succes ocnele de sare de lângă Dej. Din aceste puncte s'au rupt Sașii, cari înaintând pe valea Someșului-Mare în sus, au ajuns la Rodna, unde eră o așezare slavo-română și, probabil, un castru regesc.

Aici au început să lucreze minele de aur și argint cu mai multă pricepere decât Slavii și Românii cu mijloacele lor primitive de exploatare. Dar pe lângă aceasta aveau din partea regelui o însărcinare și mai importantă: de-a ține pază la pasul Rodnei, care din timpuri străvechi a fost poartă de intrare pentru neamurile năvălitoare dinspre întinsele șesuri sarmatice. Pentru pasul Bărgăului învecinat, cu acelaș scop s'a așezat o altă grupă în frumoasa vale a Bistriții.

Între cele două centre ale noilor coloniști, Rodna și Bistrița, la început n'a fost legătură administrativă sau de altă natură, de unde se vede, că nici originea lor n'a fost aceeaș. A susține, că Sașii la așezarea lor în patria noastră au aflat locuri deșerte, nelocuite, și că Românii au venit mai târziu, dovedește o minte preocupată de lucruri cu totul străine istoriei.¹

În ce privește valea Someșului și împrejurimea, ne putem ușor convinge despre contrarul, dacă privim numirile de localități, cari sunt în cea mai mare parte slavonești — ce e drept — dar păstrate cu modificările cerute de fonetismul limbii românești. Nu vom aminti, decât numele centrului sășesc din nordul Ardealului: Bistrița, care în cele mai vechi documente se găsește ca: „Bistricia“ va să zică forma românească, și nu „Nösnen“, „Bistritz“, cum o numesc Sașii, ori „Besztercze“, cum îi spun Ungurii. Tot asemenea stă lucrul cu cuvintele: Someș, Rodna, Răbra, etc.

Toate acestea adevăresc faptul neîndoios, că Sașii au primit numirile străvechi slavonești prin mijlocirea Românilor, și nu întors!²

Rodna săsească, răzimată pe populația românească din valea Someșului și sprijinită puternic de regii maghiari, cu ajutorul bogățiilor scoase din munții plini cu metale nobile, a ajuns în cursul unui veac la înflorire foarte mare.

Așa o află groaznicul uragan stârnit de năvălirea Tătarilor la 1241.

Acest eveniment, care a adus încă odată pe scena istoriei grozăviile migrațiunii popoarelor, a dat prilej să se facă cea dintâi mențiune contemporană despre târgul Rodnei.

¹ Mai de curând F. Müller în: *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. Arch. der Ver. f. S. L. Neue Folge: V. p. 354 și u.*

² Vezi și A. Bunea: *Încercare de istoria Românilor până la 1382*, p. 114 și u.

Canonicul Rogerius în al său „Carmen miserabile“, cap. XX, ne povestește următoarele :

Ducele Cadan, străbătând 3 zile prin pădurile seculare, ce despart Cumania de Rusia, a ajuns aproape de „Rodana“, o cetate puternică a Teutonilor, așezată între munți înalți, cu mine regești de argint, unde petrecea mulțime nenumărată de norod. Locuitorii de-acolo erau oameni războinici, de arme încă nu duceau lipsă, astfel când auziră despre sosirea Tătarilor, le-au eșit în cale. Cadan văzând mulțimea de oameni înarmați, s'a prefăcut că fuge de frică cu întreagă oștirea. Cei din Rodna, în credință că au scăpat de primejdie, s'au întors în oraș cu mare bucurie, au aruncat armele și s'au pus pe ospătate, dupăcum cere patima sălbatică a Teutonilor. Dar Tătarii s'au întors pe neașteptate, și fiindcă orașul n'avea șanțuri nici întărituri, au străbătut înlăuntru din toate părțile.

Locuitorii au încercat la început să se împotrivească ; văzând însă, că e în zadar, s'au predat cu tot ce aveau. Cadan a luat orașul sub protecția sa, iar pe Aristald, contele orașului, cu 600 viteji aleși, i-a silit să-l urmeze.

Pe Români nu-i pomeneste Rogerius nici aici, nici peste tot în întreagă cartea sa. Retrași la munți, de pe ale căror culmi văzut-au în cursul vremurilor trecând horde nenumărate, Românii au scăpat mult-puțin teferi și de uraganul mongolic.

~~Sub ocârmuirea înțeleaptă a lui Béla al IV-lea Ungaria, după retragerea Tătarilor, și-a vindecat ranele și a început să înflorească cu o putere nouă. Orașele mărginașe mai ales s'au bucurat de sprijinul puternic al regelui, care se convinsese, că față cu cetățile întărite Tătarii s'au arătat cu desăvârșire neputincioși, neavând mijloacele trebuincioase pentru ocuparea lor. Astfel a dat poruncă orășenilor, să ridice ziduri, să sape șanțuri, să facă tot felul de întărituri, spre a zădărnici un nou atac al Tătarilor.~~

Spre a îmbărbăta orașele și pe orășeni, Béla sprijinea în toate chipurile înaintarea și înflorirea lor. Rodna, pe unde venise un însemnat contingent de Mongoli, ocupă între ele loc de frunte. Locuitorii acestui oraș erau Sași, dar împrejurimea eră toată românească. Prin înaintarea sistematică a cuceririi maghiare a fost sfârșită unitatea și continuitatea teritorială a poporului românesc din Ardeal. Românii dela șesuri, cuprinși în organizația politică și bisericască a Maghiarilor, au fost aserviți pe deplin. Dar în părțile mărginașe dinspre munți au rămas anumite teritorii românești, un fel de rămășițe din vechile organizații slavo-române dinainte de stăpânirea maghiară.¹ Un astfel de

¹ A. Bunea : *Inc. de ist. Rom.* p. 127

teritor a fost și al Românilor din valea Rodnei, pe care colonia săsească din Rodna n'a putut să-l nimicească. Din potrivă atât noii oaspeți, cât și regii maghiari, au trebuit să-i trateze pe Românii din valea Rodnei cu prevenire, ca pe unii, de care aveau lipsă spre a putea face din Rodna un punct însemnat de pază aici la hotarele nord-ostice, atât de des amenințate.

Interesul deosebit al Regelui Béla al IV-lea față de acest ținut se adeverește și prin faptul, că Rodna pe la 1264 figurează între cetățile, cari formau proprietatea regiilor. Eră datină veche la regii maghiari, că dădeau regiilor, ca apanagiu, unele cetăți și provincii înfloritoare, din ale căror venituri acoperiau cheltuielile împreunate cu întreținerea curții lor proprii.

În acest an izbucnise războiul între Béla IV și Ștefan, fiul său, „regele mai tânăr“.

Ștefan, din răsbunare, ocupă apanagiul mamei sale, care se plânge la Sfântul Scaun. Papa Urban al IV-lea îl provoacă pe Ștefan, să reînapoieze mamei sale satele („villas“) și ținuturile („terras“): Bistrița, Rodna, Jălăna și Crănimă¹. Tot în legătură cu cearta dintre tată și fiu va trebui să aducem și donațiunea ținutului Năsăud („terra Naswod“), pe care Ștefan îl dăruiește comitelui Hazos, care și-a câștigat mare merit, apărându-l într-o luptă cu primejdia vieții.²

Locul e numit gol și nelocuit, ceea ce știm și din alte documente, că înseamnă fără sate și orașe. Dacă n'ar fi fost peste tot locuitori, dela cine avea să stoarcă noul stăpân toate acele „omnes utilitates“!?

La 1266 regele Béla se împacă cu fiul său Ștefan, care va fi dat ascultare și cercetării Papei, reînapoind mamei sale cetățile răpite și retrăgând donațiunea referitoare la ținutul Năsăudului, ca una ce conturbă acele posesiuni.

Astfel Rodna săsească cu dependența sa românească a rămas și pe mai departe un teritor unitar.

În lipsă de documente nu putem afla, care eră raportul de drept între Români, ca locuitori autohtoni, și între Rodna, unde eră castru regesc. După analogia relațiilor din alte părți, a căror istorie e cunoscută mai amănunțit, Românii din Valea Someșului, conform dreptului vechiu maghiar, erau „iobbagiones“, adică trebuiau să contribuie la apărarea hotarelor, lucrând la întărirea castrului regesc și ridicându-se cu armele în cazul unui

¹ Z. W. Urkb. I. p. 92-93.

² Hurmuzaki I. p. 321.

12 atac venit din afară. În schimb regii maghiari le respectau organizația străveche cu cnezii în frunte, proprietatea de pământ și peste tot un fel de autonomie teritorială, ce se adevărește prin documentele ulterioare.

Bucurându-se de sprijinul puternic al regilor, în mijlocul unui ținut plin de toate bogățiile pământului, Rodna a făcut să se șteargă în curând urmele catastrofei dela 1241.

Un document dela 1296¹ ne spune, că cetățenii din Rodna au palate pompoase, unii sunt proprietari de case în Bistrița, ba chiar și în Buda.

Pentru de-a preîntâmpina un atac neașteptat din partea Tătarilor, ei ridicară un puternic turn de apărare, înconjurat de o curte mare.²

La 1301 s'a stins familia arpadiană. Pe vremea tulburărilor ce s'au întâmplat sub regii din case diferite, când puterea regească în mâinile unui Venzel (1301—1304) sau Otto Bavarul (1304—1308) eră umbră numai, Ladislau, puternicul voevod al Ardealului, între alte posesiuni regești, a pus mâna și pe Rodna cu minele de argint, dimpreună cu ținutul ei. Dar când pe tronul lui Ștefan cel Sfânt se urcă harnicul și energicul Carol de Anjou, îngâmfatul voevod e silit, ca dimpreună cu coroana sfântă pe care o luase dela Otto Bavarul să restituiască toate posesiunile regești ocupate pe nedreptul.³

Carol, după vechiul obicei, dă Bistrița și Rodna cu ținutul lor, ca apanagiu, soției sale Elisabeta. Această femeie harnică a știut să ridice la bunăstare posesiunile sale. Faptul, că îngrijirea Reginei imbrățișează mai ales Bistrița, arată, că Rodna decăzuse mult în urma tulburărilor dela sfârșitul secolului XIII. Ea dă Bistrițenilor privilegiu întinse: dreptul de a-și alege jude și jurați, cari vor guvernă și judecă poporul săsesc dimpreună cu comitele numit de regină.⁴

Fiii și urmașul lui Carol, Ludovic cel Mare (1342—1382), în 1366 adaugă la aceste privilegii și dreptul de apelare la Sibiiu și dreptul de târg — asemenea celui din Buda.⁵

În urma acestor favoruri regești Bistrița înflorește în chip uimitor. Unindu-se Ungaria cu Polonia, se începe un șir de extinse relațiuni comerciale cu această țară bogată și puternică.

Pela jumătatea secolului al XIV-lea s'a întemeiat voe-

¹ Z. W. *Urk.* I. d. 204.

² Urmele se văd și azi.

³ Z. W. *Urk.* I. 295 6.

⁴ Z. W. *Urk.* I. 438.

⁵ Z. W. *Urk.* pag. 249—250.

vodatul Moldovei, un eveniment de extremă importanță pentru trecutul ținutului nostru.

Intemeierea unui stat român neatârnat, cu ierarhia sa proprie, a trebuit să-și arete puternic influența asupra populațiunii de aceeaș lege și limbă din Valea Rodnei. Intre Moldova, Rodna săsească și Bistrița a fost des contact, începând din timpurile cele mai vechi. Despre aceasta ne lipsesc ce-i drept documentele, dar firea lucrurilor și analogia evenimentelor de mai târziu fac acest fapt incontestabil.

Documentele publicate de d-l Iorga ne adevăresc, că Românii Someșeni cercetau adese târgurile mai apropiate din Moldova; tot asemenea și negustorii moldoveni veniau la „bulciul“ vestit al Bistriții. Astfel în chip firesc s'a născut o legătură mai strânsă între frații despărțiți prin munții nu tocmai înalți ai Rodnei.

Pela începutul secolului XIV Rodna a ajuns din nou într'o stare deplorabilă. Documentele vorbesc de un vameș, Procopius, care dimpreună cu castelanii castrului de acolo, făceau tot felul de abuzuri, nimicind și urmele înfloririi de odinioară.

De altcum decăderea Rodnei pare a stă în legătură și cu slăbirea elementului săsesc în aceste părți. Fiind Sașii o insulă mică în mijlocul Românilor, — despărțiți de frații lor din Valea Bistriții și imputinați în urma războaielor îndelungate, în secolul al XIV dispar aproape cu desăvârșire. Tocmai pe acest timp se ridică Bistrița și în urma puternicului sprijin al Anjoueștilor, devine un punct de frunte al comerțului cu răsăritul. Cetățenii bogăți ai Bistriții văd, cum se stinge neamul lor la izvoarele Someșului și se năzuiesc să ajungă dânșii în posesiunea Rodnei. Li atragea bogăția în metale a munților, dar pentru ei avea o deosebită importanță și ca loc de vamă, căci dacă ajungea în alte mâni, ușor le putea stingheri comerțul cu Moldova.

Năzuințele Bistrițenilor au nimerit timpul cel mai potrivit sub Sigismund (1387—1437). Acest rege, fiind în luptă continuă cu oligarhia maghiară, căuta sprijin și ajutoare bănești mai ales la orașele săsești. La 1405 chiamă și pe reprezentanții orașelor libere regești la dietă, ca al IV-lea stat regnicolar. Bistrițenii, folosindu-se de bunăvoința regelui, înaintează o plânsoare lui Stibor, voevodul Ardealului, în care arată neajunsurile și pagubele, pe cari le cauzase Rodnei amintitul Procopius. Voevodul Stibor dă în Iulie 1412 un hrisov¹, cu care pune capăt acelor abuzuri păgubitoare cetățenilor din Bistrița.

¹ Z - W. Urkb. II. 527—528.

10 In acest hrisov ne spune voevodul, că mergând însuși în Rodna, a aflat cetatea într'o stare de plâns; deci pentru a o restaura și împopula din nou și în aceeaș vreme spre a contribui la înflorirea Bistriții, regulează vama Rodnei, dispunând, cât să se plătească vamă pentru singuraticii articoli de negoț, cari trec de aici în Moldova și întors. Iar într'al doilea document, ce poartă aceeaș dată, *restituie* Bistrițenilor și locuitorilor din ținutul Bistriței dreptul pescuitului în Someș („Thumesch“) și în apele, cari curg în apropierea Rodnei.

Aceste două documente ne invederează intențiunea Bistrițenilor de a se face stăpâni în valea Rodnei, pe care o considerau un fel de moștenire dela frații lor, cari erau în stingere.

Actele de mai târziu ne lasă să înțelegem, că tot atunci Bistrițenii au primit și însărcinarea — probabil — cerută de ei de a adună dările dela locuitorii din valea Rodnei, făcând astfel primul pas spre anectarea completă, ce a urmat peste o jumătate de secol.

Fiica lui Sigismund, măritată după Albert I (1439—1440), după moartea bărbatului său ajungând la luptă pentru tron cu Vladislav I (1440—1444)² și voind să-și câștige aderenți, în 1440 dăruiește Rodna și dependența ei lui Ștefan Iakș de Kusal, fost comite al Săcuilor.¹

În actul de danie se spune, că castrul Rodnei e dărăpănat cu desăvârșire, iar satele aparținătoare: Năsăud („Naszod“), Maier (Radna-major), Răbra de sus, Răbra de jos, Telciu („Checz“), Salva, Zagra și Mocod („Maclod“), în mare parte sunt goale și despoiate de locuitori, „după cum se spune“ („ut dicitur“).

Bistrițenii au privit de bunăseamă cu îngrijorare, cum se dă frumoasa vale ca feud unui nobil; de aceea îi vedem după moartea Elisabetei grăbindu-se cu plângeri la regele Vladislav. Acesta, voind să-și asigure recunoștința bogatului oraș, dă un act², cu care oprește pentru totdeauna de a se rupe dela Bistrița și de a se donă nobililor vreo posesiune, și revoacă toate daniile de felul acesta făcute de antecesori.

Ladislav al V-lea (1452-1458) în anul 1453 dăruiește Bistrița lui Ioan Huniade cu titlul de conte perpetuu, drept răsplătă pentru meritele neperitoare, ce și-a câștigat în luptele cu Turcii și ca guvernator al țării (1444-1452). Cu acest prilej Ioan Huniade dă un hrisov³, prin care întărește vechile privilegii și libertăți ale Bistriței. În acest act

¹ Hurmuzaki II. p. 23.

² Dr. Berger, la data 29 Iunie 1442.

³ Hurmuzaki II² pag. 37.

se amintește între altele, că dările dela locuitorii din Valea Rodnei vor fi încasate și de aici înainte prin cetățenii Bistriței, ca pe vremea lui Sigismund și Albert.

Astfel prin anectarea din punct de vedere financiar a Românilor Someșeni, Bistrița face primul pas în acțiunea, al cărei scop eră nimicirea și celor din urmă resturi ale autonomiei districtului rodnean.

După moartea lui Ioan Huniade (1456), cetatea Bistriței dimpreună cu titlul de conte perpetuu a trecut în mâinile cumnatului lui, Mihai Szilágyi. Om iute la fire și despotic, Szilágyi prin abuzuri nesocotite a împins la răscoală pe cetățenii înțelepți și circumspecți, care răscoală însă a fost înecată în sânge (1458).

Tocmai în acest an s'a ridicat pe tronul Ungariei fiul marelui apărător al creștinătății: Matiaș (1458-1490). Prevăzătorul rege a înțeles îndată, că centrul Sașilor din nordul Ardealului cu averile sale fabuloase ar putea fi un puternic razim tronului, care se clătină, zdruncinat de mulți inimici interni și externi. Îl vedem deci restituind Bistrițenilor toate drepturile și privilegiile câștigate dela regii maghiari în cursul timpurilor, dăruindu-le chiar și castelul ridicat în apropierea orașului de Ioan Huniade, din care castel Mihail Szilágyi le cauzase atâtea neajunsuri. Sașii au dărâmat acest castel până la pământ, iar cu pietrele și-au întărit zidurile din jurul cetății. Ba, ce-i mai mult, Matiaș într'un hrisov le dă dreptul Bistrițenilor de a se scula cu armele împotriva regelui, care ar cuteză să le încalce libertățile. Recunoștința pentru niște favoruri așa de mari n'a întârziat.

În timpuri de grea cumpănă, când regele purtă războaie anevoioase cu Turcii și cu Frideric III, împăratul german, cetățenii îi pun la dispoziție suma de 6000 galbini.

Atâta bunăvoință din partea regelui i-a îndemnat pe „prudenții“ Sași, să-și asigure tot mai mult posesiunea ținutului nostru.

Cu data de 30 Septembrie 1469 Matiaș dă de știre celor interesați, că în chestie de contribuție Valea Rodnei aparține Bistriței.¹ Și mai caracteristic e în această privință documentul din 4 Noembrie 1472.² Aceluiaș rege i-se comunică din partea senatului și cetățenilor Bistriței, că *Românii* din Valea Rodnei ar fi fost donați (*donatum fuisset*) pe veci acestui oraș. În urma acestora regele dă poruncă, că dacă lucrul stă așa, atunci perceptorii de dare din comitatele învecinate să nu-i silească pe acei Români să plătească contribuție ca iobagi ai nobilimei.

¹ Dr. Berger o. c. la această dată.

² Idem, *ibidem*.

Într-o scrisoare ce să păstrează în Arhiva Bistriței, Ioan de Rede, vice-voevodul Ardealului, provoacă pe Bistrițeni, să-și conducă la un anumit loc puterea lor armată dimpreună cu contingentul Românilor din Valea Rodnei.

Din toate acestea se vede lămurit, cum Sașii din Bistrița au intrat pe nesimțite în stăpânirea acestei văi.

Ei lucrau băile de aur și argint dela Rodna, aveau singuri dreptul pescuitului în Someș și în apele laterale, adunau dările dela Românii Someșeni și conduceau în luptă contingentul armat al lor.

Evenimentele din trecut însă i-au convins din ajuns, că aceste drepturi usurpate se puteau nimici ușor, îndată ce ar fi urmat un rege mai puțin binevoitor față de cetate.

Astfel îi vedem în sfârșit izbutind să câștige dela regele Matiaș faimoasa diplomă, prin care Valea Rodnei a fost anectată în mod formal și definitiv la posesiunile Bistriței.

Conținutul acestui act e cât se poate de important pentru trecutul Românilor Someșeni; dar multe întrebări, ce se impun în legătură cu el, n'au aflat încă deslegare mulțămitoare. Actul datat din 3 Iunie 1475¹ cuprinde următoarele:

Regele, voind să ridice târgul Rodna și dependența sa, numită: „Radna Völgye“ (Valea Rodnei), din sărăcia cauzată prin năvălirile dușmane și dorind să ducă din nou la înflorire minele de argint și să împărtășească de grație regească pe coloniștii „hospites“ și locuitorii ei „incolae“, pe aceștia îi scoate din sinul comitatului Dobâca și-i încorporează la orașul Bistrița, de care se țin de un anumit timp încoace. O face aceasta atât din grație față de Bistrița, cât și având în vedere binele orașului Rodna și al dependenței sale. Incorporarea sau anectarea se îndeplinește așa, că coloniștii și locuitorii din Valea Rodnei să se bucure pe vecie de toate acele drepturi, libertăți, datini, favoruri și privilegii, pe cari le gustă din vechime orașul Bistriței cu locuitorii ei; totuș în așa chip, că acest oraș (Rodna) dimpreună cu dependența sa, totdeauna să fie supus Bistriței, și locuitorii din Valea Rodnei să se numere la cetățenii Bistriței; mai departe să contribuie la plățirea tuturor dărilor ordinare, și extraordinare, cari se cuvin Maiestății Sale.

Voiește regele și totodată poruncește voevozilor și vicevoevozilor, celor de acum și din viitor, că pe acești coloniști și locuitori să-i păzească, apere și păstreze în toate aceste drepturi, libertăți, privilegii și favoruri, și să

¹ Hurmuzaki II² pag. 329.

nu cuteze, supt pedeapsă de-a pierde grația regească, de a-i împedecă în exercitarea lor sau a-i restrânge la altă stare de drept.

Dupăcum vedem aici, regele voește să asigure locuitorilor din Valea Rodnei o autonomie largă, asemănătoare celei a Sașilor Bistrițeni.

Această situație favorabilă, unică la Români de supt coroana Stului Ștefan, a durat însă puțin timp, schimbată fiind în cursul vremurilor într'o relație feudalistică, la care Sașii, stăpânii lor, se năzuiau să reducă pe Români Someșeni, împotriva dispozițiilor clare ale diplomei dela 1475.

Documentele ulterioare ne dau puțința de a urmări aceste năzuințe ale Sașilor de-a face din Români liberi iobagi, răpindu-le toate drepturile și libertățile străvechi, recunoscute și întărite în diploma lui Matiaș; astfel putem întrevedea și aici acel proces istoric general, prin care Români, poporul băștinaș al acestei țări, au fost despoiați de toate drepturile și de autonomia, de care se bucură la începutul cuceririi maghiare, și în urma căruia au fost reduși la starea iobăgiei legate de glie.

Am văzut la începutul acestui studiu, că Români din Valea Rodnei la venirea Maghiarilor făceau parte dintr'un ducat românesc existent pe atunci. Noua stăpânire, punând capăt acestei organizații independente, Români și-au păstrat și pe mai departe anumite drepturi și libertăți.

În frunte cu cnejii lor, având proprietate de pământ, trăind în cadrele unei autonomii destul de largi după *dreptul românesc „obiciuelnic“*, Români din Valea Rodnei, îndeplinind la granițele nord-ostice ale țării un însemnat serviciu militar, au fost într'o situație mai favorabilă în ce privește conservarea libertăților străvechi tocmai în timpul, când cele 3 națiuni ardelenе își dăduseră mâna pentru a aservi cu desăvârșire poporul românesc din Transilvania.

Căci Matiaș nu împlinește întru toate dorințele Bistrițenilor, nu *dăruiește*, ci numai *incorporează*¹ Valea Someșului la ținutul Bistriței. O donație, precum o doriau Sașii, i-ar fi făcut domni de pământ ai acestei văi, iar pe Români iobagii lor. Incorporarea însă constituie mai mult unire administrativă, care nu alterează întru nimic libertatea locuitorilor acestui ținut, care de altcum o vedem pe deplin garantată prin chiar dispozițiile acelei diplome.

Și cu toate acestea și Români Someșeni au avut să suferă mult din partea neamului privilegiat al Sașilor. Erau valurile aceluiaș mare proces istoric, în care poporul ro-

¹ Kis Bálint: Az erdélyi szászság multja, pag. 47.

18 mănesc din Ungaria și-a pierdut treptat libertățile avute la venirea Maghiarilor. De altcum diploma lui Matiaș asigură Românilor aceleași drepturi și privilegiile, de cari se bucurau Bistrițenii, cu un cuvânt: autonomia largă a orașelor săsești. Dar pe această ei n'au gustat-o în întregime nici odată din următoarele pricini:

Autonomia aceasta dădea orașelor dreptul de a se guvernă, alegându-și jude, jurați, senatori. Românii însă locuiau în sate, având organizația lor comunală, moștenită din timpuri străvechi, întocmită după dreptul românesc; astfel această parte a autonomiei săsești nu le putea fi de mult folos.

Mai eră însă și libertatea personală, proprietatea de pământ, scutirea de tot felul de greutăți impuse iobagilor, tot atâtea privilegii importante, pe cari Românii le-au posedat și până atunci.

Dar au venit la mijloc acele năzuințe generale ale națiunilor privilegiate — aici ale Sașilor — de a smulge pe Români din această stare liberă și de a-i legă de glie.

Aceste năzuințe formează firul roșu, ce străbate toate evenimentele din trecutul acestui ținut timp de 300 de ani.

Sașii, îmbărbătați de pilda fraților lor din cele 7 scaune, încearcă să prefacă „încorporația“ în donație, lăudându-se de stăpâni feudali ai Românilor anecetați. Dar sfârșitul secolului al XV și începutul sec. XVI n'a fost prinos dorințelor lor. Ștefan cel Mare și vitejii lui urmași, mânați de puterea crescândă a tinărului stat moldovean, își îndreaptă privirile peste munți și aici găsesc un teren minunat pentru combinațiile lor de putere și mărire a Moldovei. Bistrița ajunge nu peste mult în primejdia de a-și pierde independența amenințată de voevozii Moldoveni și astfel Sașii au trebuit să renunțe deocamdată la planul de a preface în iobagi pe Românii Someșeni.

Astfel ajungem la începutul unei nouă epece în trecutul districtului Rodnean.

II. Stăpânirea lui Ștefan-cel-Mare asupra Ciceului.

În trecutul Românilor ardeleni cel mai de seamă eveniment istoric al veacului al XV-lea e, fără îndoială, întinderea stăpânirii lui Ștefan-cel-Mare asupra cetății Ciceului și asupra celor șezeci de sate ce-i aparțineau. Această importanță a rezultat din înființarea celei dintâiu episcopii a Românilor de supt Coroana Sfântului Ștefan, a episcopiei

Vadului. Întemeierea celor două principate, a Munteniei și Moldovei, nu putea să rămână fără influență hotărâtoare asupra Românilor aflători supt jugul Ungurilor în Transilvania. Când Moldova supt Ștefan-cel-Mare a ajuns la înflorirea și puterea care-i asigurau un rol precumpănitor în Orientul Europei creștine, binefacerile acestei situații strălucite au trebuit să se resimtă și la Românii de peste Carpați și în rândul întâiu la cei din Valea Someșului-Mare.

Izvoarele care vorbesc despre ajungerea Domnului Moldovean în posesiunea acestei însemnate cetăți sânt foarte puține și în parte contradictorii. Cu toate acestea istoriografia noastră, fără excepție, a primit punctul de vedere că cedarea Ciceului s'a făcut la 1475 cu prilejul alianței încheiată între Matiaș, regele Ungariei, și Voevodul Moldovei, părăsind ca falsă părerea, răspândită în veacul al XVI-lea, că Ștefan-cel-Mare a primit Ciceul și Cetatea-de-Baltă, drept despăgubire pentru Chilia și Cetatea-Albă, ocupate de Turci la 1484¹.

Documente nouă, trecute cu vederea de istoricii noștri, ne silesc să revisuim părerea curentă, revenind la cea din veacul al XVI-lea, ca singura admisibilă.

Să vedem întâiu pe ce s'a întemeiat credința că Ștefan a primit Ciceul în 1475.

Argumentul principal a fost scrisoarea regelui Matiaș (publicată în Hurmuzaki, II, p. 2), în care se arată gata a trată despre *castrul* cerut de Ștefan. Acest document însă nu ni s'a păstrat datat și numai judecând după detaliile din conținut a fost pus în anul 1475², așa că, după cum vom vedeă, mărturia lui nu poate fi decisivă.

Căci un lucru e limpede: că în documentul dat de Matiaș în Buda la 15 August 1475 nu se face amintire despre vre-un „castru“, ci Matiaș numai asigura lui Ștefan refugiu în țara sa, în cazul că ar trebui să fugă d'inaintea Turcilor. „Et, si contigerit, quod Deus avertat, ipsum Stephanum Vayvodam vi hostium suorum cogi ad exitum de terra sua et ad regnum nostrum intrare, ac ad *castra, civitates et oppida* nostra *ubilibet* in regno nostro, cum filiis, familia, boyaronibus... promittimus, quod tute venire, stare et morari poterit³“. N'am aștepta oare ca, în loc de această asigurare de asil în oricare parte a țerii, să vedem stipulându-se condițiile supt care i se ceda Ciceul ori cel

¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, p. 171; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan-cel-Mare cu Ungurii*, în „Convorbiri literare“, XXXIX.

² Mai întâiu W. Wenrich, *Arch. des Ver. für steb. Landesk.*, N. F., VI, p. 63 și urm. Vezi și Ursu, *Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 60.

³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel Mare*, II, p. 385.

puțin să se facă mențiune despre o astfel de cedare, dacă s'ar fi întâmplat într'adevăr la 1475, la încheierea alianței?

Dar, abstracție făcând de la acestea, avem un document care arată în mod neîndoielnic că la 1483 Ciceul nu se afla în mâinile Voevodului moldovean. Acest act e publicat în colecția „A romai szentbirodalmi Gróf Teleki család oklevéltára“, II, p. 157, și are următorul cuprins:

„Comes Stephanus de Bathor, iudex curiae regiae Vayvodaque transilvanus et Siculorum comes, etc., *nobili Valentino literato, provisor curiae castris Chicho.* favorem. Exponitur nobis in persona egregii Stephani Erdeli de Somkerek quomodo hiis precedentibus diebus quidam familiares et iobbagiones egregii Michaelis de Zerdahelyi, in Reteg commorantes, ad possessiones ipsius exponentis Virágosberek et Chepan vocatas accedentes ibique iobbagiones ipsius exponentis, eo nomine quod ipsi dicatores Regiae Maiestatis forent, dicantes et super iobbagiones ipsius exponentis, certa victualia exigere voluissent, quae, dum iidem iobbagiones dicti exponentis, nequitiam illorum agnoscetes, ipsa victualia illis dare non voluissent, tunc iidem servitores de Rettheg certos iobbagiones ipsius exponentis sagittarum iaculis affecissent in preiudicium prefati exponentis et dampnum valde magnum. Unde, quia huiusmodi nefarii actus simpliciter pertransire non debent, idcirco commitimus tibi et presentibus firmiter mandamus, quatinus, acceptis presentibus, omnes illos servitores quos prefatus exponens tibi dixerit, per quos videlicet factum premissum patratum extitit, ad sedem iudiciariam comitatus Zolnok Interioris, in presentiam scilicet comitum vel vicecomitum et iudicum nobilium et assessorum sedis eiusdem post harum emanationem primitus celebrandi importare et statuere debeas. Qui quidem comites et iudices nobilium dicti comitatus factum premissum diligenter revidere et discutere ac in eo verum iudicium facere debebunt, tandemque, si iuri et iustitiae videbitur, prefato exponenti ex parte illorum servitorum debitae satisfactionis complementum facere et administrare teneantur, iure et iustitia mediante. Secus igitur non facturus. Presentibus perlectis exhibenti restitutus.

Datum Thorde, die dominico proximo ante beatorum Fabiani et Sebastiani martyrum, anno Domini millesimo quadringentesimo octoagesimo tertio“.

Așa dar la începutul anului 1483 (Ianuar 19) Ciceul nu era al lui Ștefan-cel-Mare, după cum apare din numele castelanului, precum și din relațiile juridice ce se desprind din conținutul documentului.¹

¹ Valentinus literatus (Deák Bálint) e numit ca „provisor curiae nostrae“, deci „castellanus“; v. *Századok*, XVIII, p. 553, unde se explică înțelesul cuvântului.

În monografia județului Solnoc-Dăbâca (II, p. 396) aflu citată o știre, după care în 1482 castelan al Ciceului era un Nagy Domokos. Știrea e luată din protocolul Conventului din Cluj-Mănăstur, care se află în Arhiva Statului din Budapesta, și așa n'am putut-o controla.

Astfel primește o verificare neîndoielnică părerea cronicarului Anton Veracsics (1504-1573), care spune următoarele : „Cum autem quidam strigoniensis (!) archiepiscopus, summus per illud tempus cancellarius, nomen arcis Albae-Nezter, a flumine iuxta quod sita est sic appellata, et Ciliae, quae solo Istro a Moldavia est discreta, vicina huic, et Moldaviae ditioni utraque habita, in litteris induciarum una cum ceteris per errorem non adscripsisset, Caesar Mahomettus, animadversa potiundarum huiusmodi arcium occasione, mox occupavit ut exclusas ab induciis. Moldavi hoc aegre ferentes, a Mathia rege de industria perfectum suspicari et tamquam de iniuria illata acerrime passim queri ausi, etiam prorsus defecturos esse ad Turcam, neque posthac solita illi tributa duros, nisi aut ablatas arces reddi curasset aut aliis damnum hoc pensasset, denunciare. Quare Matthias, ut ab hac infamia tutus esset, et quod errore, non consilio, id accidisset, neve tanta provincia privaretur, haud moratus, illico mancipato Petro cancellario sempiterno carceri, damnum Moldovarum his duabus arcibus, Chicho scilicet et Kikillew, rependit et a rebellione convertit“.

Un act al regelui Ferdinand vorbește despre castelele Ciceul și Cetatea-de-Baltă, în Ardeal, date în locul Chilieii și Cetății-Albe ocupate de Turci¹. Wenrich, în articolul amintit, credea că e nevoie să împace controversa, admitând două cedări, una la 1475 și una la 1484, după ce, între timp, din motive necunoscute, între 1475 și 1484, Ștefan a pierdut posesiunea.

Dar, după cum am arătat mai sus, în actul alianței de la 1475 nu se face mențiune despre cedarea unui castel în Ardeal.

Pentru anul 1475 mai vorbește o singură dovadă. În socotelile Bistriței cetim : „Item Petro Löwel misso ad Castellanos Chicho ratione gravaminum hominum nostrorum, pro expensis den. 50²“. D. N. Iorga³ zice : „se știe că Moldovenii aveau obiceiul de a ținea totdeauna în cetățile lor, nu un castelan, ci doi“.

Se pare însă că în această privință Ciceul a făcut excepție. La 1497, 1500, 1504 se amintește numai câte un

¹ Vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*, p. 271.

² *Arch. des Vereins für sieb. Landesg.*, N. F., VI, p. 79.

³ *O. c.*, p. 272.

22 castelan al acestei cetăți¹, și în schimb găsim pe timpul stăpânirii ungurești un castelan și un sub-castelan.

Rămâne să vorbim despre singura dovadă care trage mai mult în cumpănă: scrisoarea lui Matiaș, amintită mai sus, unde spune că e gata să se înțeleagă cu Ștefan asupra castrului cerut.

Conținutul lui îl fixează la 1475, cum s'a crezut? Sânt înclinat să cred că nu.

Mai curând aş pune acest act în 1484, după căderea Chilie și Cetatea-Albă. Matiaș spune că „Ștefan în mare parte bunurile și moștenirea lui pe care le-a pierdut prin tirania și necredința Împăratului Turcilor le-a recăștigat prin faptul că a fost cu credință și gata de serviciu față de Coroana ungară”. Împăratul Turcilor a dovedit necredința atunci când, călcând armistițiul, a ocupat cetățile Moldovei, deci nu în 1475, când nici nu năvălise încă în Moldova. La 1475 regele ungar nu putea vorbi despre servicii făcute de Ștefan Coroanei maghiare. Toate acestea mă îndeamnă să admit anul 1484 pentru scrisoare, căci numai atunci putea fi vorba despre cedarea unui castru.

Rămâne deci stabilit că actele contemporane ne silesc să punem cedarea Ciceului în anul 1484, așa cum ni spune Verancsics, cronicarul ungar din veacul al XVI-lea², și cum adeverește și actul lui Ferdinand I-ii, regele Ungariei. Aceasta a fost și credința vechilor cronicari români.

Să vedem întru cât istoria evenimentelor contemporane, din al căror lanț face parte această cedare, vine în ajutorul părerii noastre.

La anul 1475 nu vedem motivul care putea să determine pe mândrul rege al Ungariei să dea dușmanului său de la 1467 un castel atât de important, cu un domeniu întins, mai ales când știm ce rezistență trebuia să întâmpine din partea puternicei cetăți a Bistriței, care-și vedea primejduite în mare măsură interesele, dacă vecinul de la Est o închidea și din spre Vest.³

Ștefan-cel-Mare era atunci la mare strâmtoare. Strâns în clește la Sud și Răsărit, temându-se de răsbunarea Sultanului pentru Podul-Înnalt, pentru el ajutorul regelui ungar era chestie de viață și moarte, deci nu se putea gândi să pună condițiuni la alianța ce era să se încheie între ei.

Din potrivă Matiaș se simția pe atunci în culmea puterii și nu înțelegea încă greutatea primejdiei turcești. La

¹ Monografia județului Solnoc-Dăbâca, p. 397.

² El putea să fie și bine informat, căci la 1553 a fost trimis în solie la Sultanul, unde a petrecut patru ani.

³ Arch. des Vereins für sieb. Landesck., VI, p. 77.

8 Decembrie 1474 văzuse umilindu-se înaintea lui pe cei doi dușmani cu cari era în războiu, pe regele Polonilor și pe al Boemiei, și încheiase cu ei un armistițiu de doi ani și jumătate. Scăpat de grija politicei apusene, își îndrepta privirile spre Orient, plin de încredere că va putea bate pe Turci. Această stare sufletească se oglindește într'o scrisoare trimisă Papei, în care zice că știe bine că pentru aceia s'a născut și spre aceia a fost crescut, ca să lupte împotriva dușmanilor sfintei credințe¹. Uzun-Hasan din Persia a fost trimis un sol la Curtea puternicului rege maghiar, arătându-se gata să ia lupta cu puteri unite în contra Turcilor.

Nu vedem dar pentru ce lui Ștefan, care aștepta de la Matiaș mântuirea Moldovei, i s'ar fi dat Ciceul. Voievodul nostru a putut cere și i s'a dat asil în Ungaria în caz că ar trebui să-și părăsească țara dinnaintea Turcilor.

Cu totul alta era situația la 1484.

Matiaș purta un războiu istovitor cu Frederic al III-lea, împăratul german. În cursul anului 1483, la intervenirea Papei, Matiaș ar fi încheiat bucuros pace, dar îndărătnicul său dușman — observându-i slăbiciunea — nu se da bătut.

Atunci Matiaș la sfârșitul anului 1483 a asediat Viena, pentru cucerirea căreia și-a concentrat toate puterile. În felul acesta a neglijat Orientul, tocmai când pe tronul Sultanilor s'a suit războinicul Baiezyd al II-lea. Matiaș, voind să slăbească pe Turci pentru ca aceștia să nu-l atace de la spate, pe când forțele sale erau ocupate cu asediul Vienei, s'a amestecat în luptele pentru tronul din Constantinopol, ajutând față de Baiezyd al II-lea pe pretendentul Gem. Baiezyd năvăli în Ungaria.

Atunci Matiaș se vede silit să încheie la sfârșitul anului 1483, armistițiu cu Turcii.

Că aceasta a făcut-o el strâmtorat, se vede din scrisoarea adresată principilor Imperiului, în care spune că, fiind părăsit de toți cari ar fi chemați să-și îndrepte puterile spre apărarea creștinătății, el singur n'a mai putut purta războiul și până ce Dumnezeu va deschide ochii celorlalți principii, s'a văzut silit să-și apere interesele². Matiaș a ținut Viena împresurată în tot anul 1484, fără s'o poată cuceri. Iar Baiezyd, folosindu-se de împrejurarea că armistițiuul nu conținea asigurarea integrității teritoriale a Moldovei, a ocupat Chilia și Cetatea-Albă.

¹ Vezi la Fraknoi, *Hunyadi Mátyás*, p. 235.

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetățil-Albe*, p. 154.

24 Narațiunea lui Verancsics, care de altcum greșește scriind: arhiepiscopul de Gran, în loc de Petru Váradi, arhiepiscopul de Kalocsa, cuprinde adevărul.

Ștefan-cel-Mare, pierzând cele două mărgăritare ale Moldovei, avea tot dreptul să fie indignat împotriva aliatului care și-a uitat așa de ușor obligațiile luate în tratatul de la 1475. Găsim naturală amenințarea Domnului moldovean că trece pe partea Turcului. Ce-i folosia alianța creștină, dacă interesele lui erau tradate în așa măsură? Amenințarea a prins, căci Matiaș, în situația critică în care se afla, vedea că se deschide și din spre Răsărit drum spre țara lui, Turcului, pentru care tratatele erau bune, câtă vreme-i folosiau.

Acum Matiaș a fost gata de a face și o jertfă ca aceia de a da lui Ștefan Ciceul cu șezeci de sate și Cetatea-de-Baltă. Teama că dușmănia lui Ștefan ar fi o mare primejdie pentru Ungaria e atât de puternică, încât apropierea Voevodului de Polonia o impută numai regelui polon, care l-a înșelat pe Ștefan: „dându-i speranță de ajutor, că, anume, nu numai l-ar apăra și proteja, dar i-ar câștiga din mâinile Turcilor și cetățile sale pierdute, l-a atras de la noi și ascultarea noastră, împotriva tratatelor reciproce și a legăturilor încheiate, împotriva jurământului, prin care, atât acest Voevod, cât și predecesorii săi, au fost totdeauna legați nouă și regatului nostru, i-a dat solemn investitura, primindu-i omagiul de credință, ceia ce de drept și în chip permis n'a putut, nici n'a trebuit să facă”¹.

Prin urmare atât documentele istorice care ni stau la dispoziție, cât și interpretarea evenimentelor contemporane, indică anul 1484 ca început al stăpânirii moldovenesti asupra Ciceului.

În cele următoare întregim datele privitoare la această stăpânire cu unele nouă, cari nu se află în scrierile istorice ale noastre.

Se știe că de domeniul cetății Ciceului se țineau șazeci de sate, care se află înșirate la Bunea, *Vechile Episcopii* (p. 18). Din documentele publicate de Veress, în „*Fontes Rerum Transylvanicarum*” (IV, p. 63), aflăm că Ștefan-cel-Mare a mai cumpărat și Gârboul („Orbó”) de la Ioan Bánffy cu 2000 de florini.

Dintre pârcălabii cari au stat în fruntea cetății pe vremea Domniei lui Ștefan-cel-Mare ni s'au păstrat următoarele nume :

¹ Pîrvan „Convorbiri literare”, XXXIX, pp. 1044-5.

25
La 1495¹ e castelan Ioan Grumezea, pe care-l socotesc identic cu Ioan Grumezea, staroste de Cernăuț, pomenit ca martor în tratatul de pace dela 12 Iulie 1499, încheiat cu Ioan Albert, regele Poloniei (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel-Mare*, II, p. 424) și în tratatul de alianță făcut cu Alexandru Marele-Duce al Lituaniei (*ibid.*, p. 442). Al doilea pârcălab al acestui an e un Lațcu. La 1497 se amintește Lațcu singur. La 1500 e pârcălab Petru².

În anul morții lui Ștefan-cel-Mare aflăm în fruntea Ciceului pe Postelnicul Petre, după cum dovedește o scrisoare originală, aflătoare în Arhiva orașului Dej.

Nefiind — după cât știu — publicată, și fiind interesantă supt anumite raporturi, o dau mai la vale:

„Vladislaus, Dei gratia rex Hungariae et Bohemiae, etc. fidei nostro egregio Petro Posthylnyk, castellano castris Chicho, salutem et gratiam. Exponitur Maiestati Nostrae in personis fidelium nostrorum circumspectorum iudicis et iuratorum ceterorumque civium et cohabitatorum oppidi nostri de Dees. gravi cum querella, qualiter hiis superioribus temporibus quidam octo mali et nocivi homines in pertinentiis dicti castris Chicho commorantes, maligno ducti spiritu, multa mala et latrocinia commisissent, quosdam etiam ex ipsis civibus nostris in dicto oppido nostro Dees commorantibus, in via libera et publica proficiscentes, gravibus vulneribus affecissent et sauciassent, omnibusque rebus et bonis eorundem protunc erga ipsos habitis et repertis more predonico despoliassent, postea dicti exponentes prefatos malos et nocivos homines per te captivari et iure detineri fecerint et ad adiudicationem tuam ad capita etiam dictorum malefactorum iuramenta deposuerint, etsi iidem malefactores culpabiles etiam comperti fuerint, tamen tu, nescitur quibus respectibus, hactenus ex parte eorundem malefactorum eisdem exponentibus saepius petentibus, iuxta pretactam adiudicationem tuam, iustitiam et satisfactionem administrare recusasses et recusares in presentiam, in damnum et prejudicium dictorum exponentium manifestum. Supplicatum itaque nobis est in personis eorundem exponentium ut iisdem superinde oportune providere dignaremur. Quia autem frustra fierent iudicia, nisi ea quae iudicialiter decernuntur, debitum effectum sortiuntur, mandamus idcirco Fidelitati Vestrae harum serie firmissime ut, acceptis presentibus et rebus sic stantibus, nisi aliquod legitimum obstat impedimentum et in quantum huiusmodi adiudicatio tua rite et legitime facta existit, saepius dictam adiudicati-

¹ Documentele citate în „Monografia județului Solnoc-Dobâca“, II, p. 396.

² Veress, o. c., IV, p. 52.

onem tuam ex parte eorundem malefactorum eisdem exponentibus absque omni superflua dilatione et quesita occasione plenariam et omnimodam satisfactionem impendere et administrare modis omnibus debeas et tenearis Et aliud nullo modo facere praesumas. Presentibus perlectis, exhibentibus restititis.

Datum Budae, feria tertia proxima ante festum Beati Nicolai Confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo quarto.

Ad personam magistri Stefani Thelegd, thesaurarii regis. (Archiva oraşului Dej, no. 81.)

Documentul comunicat aruncă lumină asupra relațiilor de drept între supușii castrului și ceilalți locuitori ai țerii; judecătorul celor d'întăiu e castelanul.

Dar e interesantă această scrisoare și din alt punct de vedere. Ea adeverește existența unui boier al lui Ștefan-cel-Mare, Postelnicul Petre, pe care I. Bogdan o trăgea la îndoială. Într'un suret al unui documente de la 14 Maiu 1484 găsind între martori pe un Petre Postelnicul (singurul cas în documentele lui Ștefan-cel-Mare, în care întâlnim de foarte multe ori pe Petru Stolnicul), crede că e o greșeală a traducătorului (I. Bogdan, *Documentel lui Ștefan-cel-Mare*. I, p. 284, și II, la indice.)

Atât era de convins despre neexistența unui Petre Postelnicul între boierii lui Ștefan-cel-Mare, încât, fiind vorba despre autenticitatea documentului Răzenilor din 1484, cu ajutorul căruia savantul slavist a lămurit organizația armatei moldovene în secolul al XV-lea, unul dintre indiciile care i se păreau suspecte a fost și împrejurarea că între martori figurează și Petre Postelnicul în loc de Stolnic („Anal. Acad. Rom.“, seria II, XXX, Mem. Sect. ist., p. 363). Documentul nostru arată că această bănuială era neîntemeiată.

Notă¹

Documentul semnalat pentru întâia oară de d. Motogna nu suferă nicio îndoială. La 1483 regele Ungariei avea un „provisor curiae“, mai mult sau mai puțin castelan (căci e „provisor Curiae castris“), diacul Valentin. I se cere, nu a face un act de administrație, ci a prezenta numai pe vinovații instanței chemate a-i judeca. Precum se vede, e o situație neclară. Cetatea nu e numită „a noastră“ și chiar supt Moldoveni, în actul inedit comunicat de d. Motogna, regele se amestecă în cetate, dând ordine formale pârcălabului moldovenesc.

¹ Observările Dlui N. Iorga, Revista Istorică, 1922, No. 7-9, p. 136-137.

Colaboratorul nostru crede că acest document ajunge pentru a fixa la 1484, nu la 1475, cedarea cetăților ardelenice către Ștefan-cel-Mare. Mărturia lui Verancsics se pare deosebit de importantă. Ea e plină însă de greșeli de la un capăt la altul: și în numele Sultanului chiar. Și mai ales ea presintă explicația, imposibilă în chiar concepția ei politică, a trecerii cu vedere de cancelariul ungar în tratatul cu Turcii a cetăților dunărene precum și a datoriei lui Matiaș de a da altele în loc, acestea fiind ocupate de Turci din motivul arătat, și a *acceptării* de Domnul Moldovei a aceluși „schimb“.

La 1475 Ștefan nu apărea ca unul care nu s'ar fi putut păstra fără sprijinul regelui Ungariei, care sprijin i-a lipsit. El biruise, biruise și, pentru Ungaria însăși, la Podul Înalt. Reținerea în alianță a acestui colaborator prețios al cruciatei începute tocmai atunci de rege era un lucru de cel mai mare interes.

Cei doi castelani, pârcălabi, din Socotelile Bistriței nu pot fi înlăturați prin aceia că și Moldovenii puteau avea unul ori că Uugurii aveau un Castelan și un sub-castelan, ceia ce nu face *doi castelani*.

A presinta cedarea cetăților ca o despăgubire era în *interesul prestigiului unguresc*. O dăruire pentru simple necesități politice era mai puțin plăcută mândriei ungurești.

În sfârșit strămutarea de la 1474 la 1484 a actului relativ la „castel“ ar cere o verificare mai amănunțită pe care, în locul de unde scriu, n'am puțința a o face.

Altfel, pe lângă documentele nouă ce aduce pentru a elucida o chestie încă tulbure, d. Motogna arată un talent de argumentare critică și o dibăcie de a-și găsi și rândui argumentele care-i face toată onoarea.

N. Iorga.

III. Contribuție la istoria Românilor din Valea Someșului.

Argumentul predilect al istoricilor maghiari despre formarea poporului românesc în Peninsula balcanică și imigrarea lor în secolele al XIII-lea și XIV-lea în patria de azi e scos mai ales din tăcerea documentelor d'înainte de acel timp despre noi.

D. Iorga a arătat că, judecând numărul mic și natura acelor acte, „chiar și lipsa noastră totală din ele încă ar fi perfect explicabilă“. Dar diplomele regești din secolul al XIII-lea dovedesc tocmai contrariul: arată adecă răs-

28 pândirea elementului românesc în tot cuprinsul Ardealului, nu numai sporadic în părțile sudice, cum i-ar plăcea lui Hunfalvy și după el altora mulți.

Firește, nu sântem pomeniți după naționalitate, căci în documente nu există Unguri, Sași, Români, ci numai oameni liberi, plugari, păstori, etc.

Sânt însă alte indicii tot atât de sigure: numirile de râuri, munți, localități, a căror prezență în formă românească în actele contemporane exclud orice îndoială. O mare parte n'au fost încă identificate, căci aceasta reclamă cercetare la fața locului.

Această împrejurare mi-a dat îndemnul să încerc identificarea numirilor păstrate în actul regelui Ștefan al V-lea de la 1261 (care reproduce altul mai vechiu dat de tatăl său Bela al IV-lea). A fost publicat în: Zimmermann-Werner, „Urkundenbuch“, pp. 84-5, No. 94, și d. Iorga, în „Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, spune privitor la el (p. 59) următoarele:

„Un act ceva mai târziu, din anul 1261, pomeneste în părțile Solnocului, lângă Dej, pe lângă localitățile neidentificabile: Uzreev (cuvântul e îndreptat mai târziu), Gurtanus (pădure), Melsed (râu), Bela (munte), hotarul „Lucos“, „Ilmod“ (râu), „Cantus“ (râu), pe lângă satul Târpiu, azi săsesc (Treppen nu corespunde însă vechiului nume) și dealul Nimigii (de unde cele două sate de azi), satul „Coplön“, care e acum românesc și care se zice, cu „l“ păstrat, Coplean (la Unguri însă Kapjon), localitatea Bolta (care nu s'a încercat a se identifica), stâncă „Balvanku“ (kö e stâncă), evident Bolovan (cf., nu departe Bálványos) și satul Cald (neidentificat).“

Atlu necesară reproducerea în originalul latin a părții acesteia din document, fiindcă la Zimmermann-Werner e o greșală de citire: „in pagum Cald“ în loc de: „in fagum Cald“ după cum m'am convins din diploma aflătoare în arhiva orașului Dej și după cum se va vedea la identificarea locului.

Această cea mai veche hotărnicie a orașului Dej e următoarea: „.... meta talis est, ut primum initiatur in portu Uzreev et vadit quendam silvulam Gurtanus vocatam et inde protenditur in *fagum* Cald usque ad fluvium Gekenus et per eundem fluvium ascendit ad Turpen versus occidentem et abhinc descendit in fluvium Cantus et sic ascendit iterato per eundem fluvium ad septemtrionem Nimigelholma vocatam et ab eodem per quendam fluvium Melsed vocatum determinat a generationibus Coplon usque fluvium Zomus et ibi ascendendo per dictum Somus transit ad Bolta et abhinc in Balvanku et ab eodem ascendit in montem

29

Bela et inde descendit ad orientem ad quandam metam terream Licoshatar, que comitatur fluvio Ilmod vocato, qui fluvius descendendo ad partem meridionalem distinguit et determinat a terra Kozarvar, que cedit in ius Dionisii comitis usque ad magnum fluvium Zomus."

Am izbutit să identific cu cele de azi următoarele numiri:

Gurtanus e pădurea „Gyertjános“, care corespunde românescului: *Cârpeniș*. *Fagus Kald* se numește azi: Kád-bükk; partea a doua a cuvântului: „bükk“, fag, iar „Kád“ format prin pierderea lui „l“, se derivă — cred — din vechiul buigar „Klada“ = trunchiu, grîndă.

Fluvius Gekenus e apa numită de Unguri „Gyékenyes“ (loc cu papură), iar de ai noștri: Valea Gichișului.

Turpen e satul românesc Târpuiu de lângă Dej, și nu Târpuiul săsesc al Bistriței.

Cantus = Valea Cantășului, cum o numesc locuitorii din Șomcut, pe al căror hotar curge.

Nimigeholma = Dealul Nimigii, s'a pierdut din nomenclatura ținutului. E un cuvânt analog cu numele celor două sate din județul Bistrița-Năsăud.

Coplon (generationes) s'a păstrat în numele satului „Coplean“. În document e vorba despre o familie, care avea proprietăți în aceste părți (V. „Archiv des V. für sieb., Landeskunde, N. F.“, XXIX, p. 211).

Mons Bela e Bélahegy al Ungurilor sau „Dealul Ciumii“, cum e numit de ai noștri. În ungurește nu trebuie să ne gândim la vre-un rege Bela (patru cu acest nume), ci mai curând la slavonescul: *bela* = alb.

Balvanku în vechea maghiară — ca și în paleoslavă — însemna: idol, chip cioplit, și e amintit de documente și în alte părți ale fostei Ungarii.

Licoshotar = lyukoshatár în limba veche ungurească *șanț*. Așa aflăm într'o diplomă din 1334: „Meta terrea a summo usque ad imum perforata, vulgariter lyukashatar vocatur“.¹

Dacă dintre numirile înșirate până aici unele sânt — evident — străine, iar altele s'au putut păstra în graiul Ungurilor fără să fim siliți a admite pe basa lor existența Românilor în aceste părți înainte de 1261, nu tot așa stă lucrul cu „*Bolta*“, care e românescul: *baltă*, căci locul se numește până azi: „La baltă“ sau „Balta Cășeiului“ după satul Cășeu din vecinătate.

În ce privește origina cuvântului „*baltă*“ în limba noastră, părerile învățaților sunt împărțite. Miklosich² dă

¹ Szamota-Zolnai, Magyar Oklevélszótár, la acest cuvânt.

² *Die Slav. Etym. in Rum.*, p. 15.

mai întâiu etimologia baltă = *blato* (vechea slavonă), dar și el observă: Die Versetzung des „l“ ist befremdend“. Și, de fapt, afară de *gard* din *grad*, după cât știu, nu sânt alte cuvinte moștenite din vechea slavonă, în care să se constate o astfel de metatesă.

Să adăugim la aceasta surprinzătoarea asemănare între forma românească „baltă“ și albanezul: *balte*. Meyer, în dicționarul său etimologic al limbii albaneze, zice la cuvântul *balte*: „Aus dem Albanesischen oder Slavischen ist rum. = „baltă“ entlehnt“.

Iar Berneker (Slavishes Etymologisches Wörterbuch I B. p. 70) zice: Aus einem illyr. **baltom*, Pl. *balta* dürften entlehnt sein rum. *baltă*; nordit. *palta*, dalm. *balta*“.

Dar, oricare dintre cele două etimologii rămâne, argumentul istoric scos din acest nume stă neclintit. Și din vechiul bulgar „blato“ numai în limba română s'a putut forma și păstra „baltă“, căci după legile fonetice ale limbii maghiare din „blato“ nu se putea naște decât: *balata*. Acest cuvânt azi — cel puțin în limba literară — nu se folosește, dar în limba veche ungurească nu era necunoscut. În o diplomă dela 1271 cetim: „A quodam fluvio *Balata* vocato“, la 1274: „luxta quandam paludem vulgo *Balata* vocatum“; dar într'o diplomă dela 1418 se spune expres: „Pervenit ad quandam paludem *feres* vocatum, în volacho Baltha“¹. Adiectivul vechiu slavon: „blatin“ a dat Balaton (vechiul Balatin = lacul cu acest nume).

N'am putut identifica trei numiri: Melsed, Ilmod și Uzreev.

Melsed = Mélyséd e format din magh. mély; înseamnă vale adâncă. Obvine la 1334: „A quodam rivulo Meelsyd vocato“.

Ilmod e probabil pâraul ce curge între Dej și Cuzdri-oara, pe care ungurii îl numesc „Ürmöspatak“, iar Români: Pâraul Uriului.

Uzreev, compus din Uz + reev = rév, care înseamnă port sau trecătoare, vad. E vorba de bună seamă de locul unde se încărca sarea, care se transporta din Ocnele Dejului pe Someș până la Tisa. N'am putut afla ce înseamnă Uz. Amintesc numai că am mai găsit acest cuvânt cu înțelesul de port sau vad. La 1358 într'un act regal² se spune: „Noveritis quod nos vobis et vestre universitati de gracia concessimus speciali ut vos cum vestris mercimoniis et quibus libet rebus inter Bozam et Prahov a loco Uz, ubi

¹ Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevélszótár*, p. 599.

² Ulterior îmi atrage atențiunea dl Iorga că nu e „Uz“, ci videlicet, prescurtat așa.

fluvius Iloncha (Ialomița) vocatus in Danubium, usque locum ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsum Danubium cadunt, transire possitis“.

Intr'o altă diplomă, dela 1419, găsec: „Ubi ipse fluvius Thycie (Tisa) vize uzoreev (dacă nu *uszórev?*) nominaretur“¹.

Astfel cea mai veche hotărnicie a Dejului în traducere românească și cu numirile de azi sună:

„Hotarul este așa după cum se începe la portul Uz ?) și merge printr'o pădurice numită Gyertjános (Cărpiniș) și de aici se întinde spre Kádbükk (Făget) până la valea Gichișului, și suie pe această vale către Târpiu în spre Apuș, și astfel suie răpede pe această vale spre Miazănoapte, la dealul numit al Nimigii, și de aici se despărțește de proprietatea familiei Coplon prin valea numită Melsed (Adâncă?) până la râul Someș, și aici suind pe numitul Someș la deal, trece la *Balta*, și de aici spre chipul de piatră, iar de aici suie pe dealul alb (Dealul Ciumii), iar de aici coboară spre Răsărit la o mejde săpată în pământ: *șanț* (numită), care însoțește pârăul numit al Uriului(?), care pârău, coborînd spre partea de Miazăzi, desparte și hotărăște (hotarul Dejului) de pământul Cuzdrioarei, care formează proprietatea comitelui Dionisiu până la râul cel mare: Someș“.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IV. Țara Brodniciilor și Vrancea.

Una dintre chestiunile cele mai încurcate ale istoriei noastre vechi e și cea privitoare la țara și poporul Brodniciilor. Acest nume apare în cronicile rusești pe la 1147 și, după ce e pomenit de câteva ori în analele veacului al XII-lea și în puține documente din veacul al XIII-lea, mai pe urmă la 1254, dispare pentru totdeauna din izvoarele istorice.

E unicul caz poate, când un popor, fie cât de mic, dela 1200 încoace să dispară de pe scena istoriei fără să lase nici-o urmă, dacă nu în documente și cronici, cel puțin în tradiție ori în nomenclatura geografică a pământului unde a trăit.

Căutând astfel după urme pe care trebuiau să le lase și enigmaticii Brodnici, am ajuns la rezultate surprinzătoare, presupunând că am mers drept pe terenul atât de lunecos al filologiei, pe care am chemat-o, ca laic, în ajutorul limpezirii acestei grele probleme. Pentru aceia aștept cuvântul din urmă, pe care sânt chemați să-l spună filologii noștri.

¹ Székely Oklevéltár, I, p. 65. Hurumzaki, XV, p. 1. No. 1.

Vom lua în ordine cronologică mărturiile care vorbesc despre țara și poporul Brodnicilor în cursul unui veac și mai bine: de la 1147 la 1254¹.

Analele rusești scriu la anul 1147 că oastea prințului Sviatoslav Vladimirovici, în expediția întreprinsă împotriva Viaticilor, a fost întărită cu cete de Cumani și de Brodnici.

La 1185 Brodonii (la un cronicar bizantin) ajută — tot împreună cu Cumanii — pe Asănești în contra bizantinilor (Onciul, o. c.).

Aceste știri răzlețe nu ni dau nicio indicație despre naționalitatea și așezarea geografică a Brodnicilor.

Documentele din veacul al XIII-lea sânt cu mult mai precise în privința aceasta.

Diploma lui Andreiu al II-lea (Zimmermann-Werner, *Urkb.*, I, p. 19), prin care dăruiește Cavalerilor Teutoni Țara Bârsei pentru a doua oară, li mai dă acelora și „a fine terrae Cruceburg terram quae vadit usque ad terminos Prodnicorum”. După o cronică rusească la 1224 în lupta de la Calca, Brodnicii sânt aliații Tatarilor. Ploschinia, Voevodul Brodnicilor, jură în numele Tatarilor lui Micislav din Chiev că va fi lăsat liber, dacă va preda de bună voie tabăra întărită, în care se apară. Micislav, după capitulare, a fost ucis cu tot jurământul lui Ploschinia (Caramzin, la Rosetti, I. c.).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

La trei ani după această luptă, arhiepiscopul din Gran pleacă spre Pământul Sfânt, dar pe cale e întâmpinat de un fiu al ducelui cuman, care-l chiamă în țara tatălui său, căci poporul e aplecat să primească botezul. Arhiepiscopul cere încuviințare de la Roma. În răspunsul ce i-l dă Papa Grigorie al IX-lea, între altele se spune: „in Cumania et Brodnic terra illa vicina... habeas potestatem... praedicandi” (Hurmuzaki, I, p. 102).

O scrisoare a regelui Béla al IV-lea, prin care el cere ajutor de la Papa în contra Tatarilor (1254) înșiră popoarele vecine Ungurilor și spune despre regatul ungar: „quasi ovile sepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum et Boznensium hereticorum a parte meridiei, contra quos etiam ad praesens per nostrum exercitum dimicamur”, — iar mai jos: „cum omnes aliae nationes, contra quas experti sunt vires suas tributarias, eisdem (Tartaris) se constituerunt et specialiter regiones quae ex parte Orientis cum regno nostro

¹ V.: R. Rosetti, în *Revista Nouă*, III, p. 55 și urm. D. Onciul, *Originile princ. rom.*, p. 238; Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. II, vol. III, p. 272; Bunea, *Incercare de Ist. Rom.*, și urm., unde urmează pe Karácsónyi, din articolul „Borotnokország” = Țara Brodnicilor (*Századok*, 1908, p. 606): N. Iorga, *Vrancea și Vrânceni*.

conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, quae in magna parte nostro dominio antea subiacebant" (Hurmuzaki, I, p. 260).

Din documentele veacului al XIII-lea putem aproximativ determina unde era țara Brodnicilor.

Cu Țara Bârsei — cum apare din diploma lui Andreiu al II-lea — se atingea cam la frontiera dintre Transilvania și Muntenia, de la Oituz până la pasul Buzăului. Se întindea între Cumania și Bulgaria, dar care erau hotarele spre Nord, Ost și Sud de către aceste țeri, nu putem ști.

Dar din punctul nostru de vedere e de-ajuns și atâta. Anume un lucru reiese clar, că adevărat *ținutul care poartă numele de Vrancea cade în cuprinsul țerii de odinioară a Brodnicilor.*

La începutul veacului al XVIII-lea, Vrancea avea o întindere mai mare ca azi, după cum apare din „Descrierea Moldovei“ lui Cantemir (citată în Iorga, *Vrancea și Vrâncenii*, p. 9): „A doua republică, mai mică, este Vrancea în ținutul Putnei, la hotarul Țerii-Românești, din toate părțile încunjurată cu munți strașnici. Și sânt într'insa douăsprezece sate, cu două mii de case, și nici locuitorii aceștia n'au știință pentru plugărit. Pentru că și ei se îndeletnicesc cu păstorirea oilor ca și Câmpulungenii, și plătesc pe an la Domnie o dajdie știută și hotărită, și se țin cu legile și obiceiurile lor, iară porunci și judecători de la Domnie nu primesc“.

Ion Ionescu (citată la Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 54) ni spune că „Vrancea din vechime se întindea din apa Milcovului până de-asupra Odobeștilor și apoi linia Măgurii pe drumul Vrancei, prin satele Giarăștea, Țifești, Satul-nou, Crucea-de-sus, Movilița, Marginea Păuneștilor și a Rugineștilor până în Trotuș, cuprinzând mai toată plasa Zăbrăuțului și din plasa Gârlele de la Odobești pe Milcov în sus până la hotarul țerii, și satele din Răcăciuni de la Ruginești în sus pe Trotuș până în Cașin, cuprinzând și Cașinul. Populația din mai toate aceste sate păstrează și până astăzi datinile, obiceiurile și portul Vrâncenilor“.

Această coincidență teritorială a Brodnicilor și Vrancei nu poate fi numai întâmplătoare. În această presupunere ne întărește și etimologia celor două numiri, pe care o propunem mai la vale.

Pentru *Brodnici* întreagă lumea învățată a admis etimologia dată de Miklosich: brod + nik = podar, locuitor de lângă vad, pod umblător.

Istoricul ungar Karácsonyi crede că din *brod* nu se poate forma nume care să denote ocupațiune cu termi-

națiunea — nik ci numai cu — ar și atunci am avea = brodar.

Nu știu întru cât poate sta aceasta din punct de vedere lingvistic; nemerită mi se pare însă cealaltă observare a lui: calificativul de locuitori de la vaduri: podari, nu se potrivește Românilor. Propunerea lui Bunba de-a deriva cuvântul din *brdo* = munte, nu e acceptabilă din punct de vedere filologic.

Pentru Vrancea avem două explicații: Prima a lui Hasdeu din sanscritul *vrana* = munte nu poate fi admisă după fonetismul limbii noastre.

D. Iorga se gândește la cuvântul de origine slavă: *vrană*.

Coincidența teritorială, constatată mai sus și faptele istorice ce rezultă din documentele citate ne îndreaptă spre o altă origine comună a celor două numiri: Brodnik și Vrancea.

Întâiu de toate cred că forma originală, corectă, este: Bron-ik sau Bran-ik, fiind consonanta *d* numai adițională.

Acest cuvânt constă din substantivul *Bron* sau *Bran* + terminațiunea — ik; tot asemenea și *Vrancea* se reduce la cuvântul slav *vran* + ik. Sufixul — ik formează în vechea slavă: nomina agentis (vezi exemple la F. Miklosich, „Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen“, p. 247). Substantivele *Bran* — și *vran* derivă din aceeași tulpină, cu înțelesul de *poartă*, apoi în înțeles figurat: *trecătoare*, adică poartă la hotarul țerii. În rusească, șărbă și bulgară aflăm din aceeași tulpină: *vrata*, în boemă: *brana*, în polonă: *wrota*.

În limba română avem două cuvinte, dintre cari unul păstrează pe *bran*, iar celălalt pe *vran*, anume: *braniște* și *vraniță*.

În limba croată *braniște* are sensul de: fortificație, deci loc de apărare. Același sens de poartă și apărare îl are și românescul *braniște*.

La noi în Transilvania se numește „braniște“ marginea hotarelor a două sate vecine, pe care nu e imaș (islaz) niciodată, pentru ca vitele unui sat să nu treacă pe hotarul celuiialalt; așa dară e un fel de poartă închisă, o apărătoare împrumutată.

Astfel de *braniști* au fost, nu numai între sate, ci și între țeri.

Cucerind maghiarii Ardealul pe timpul S.-tului Ștefan și al urmașilor lui, de-alungul hotarului estic a rămas neocupată o largă fâșie, acoperită în mare parte de păduri seculare, care servia drept linie de apărare împotriva săl-

baticilor Pacinați. De-altcum astfel era situația de-alungul întregului hotar al Ungariei de-atunci.

Pe unde însă era vre-un drum, ducea o trecătoare, acolo făceau întărituri din blocuri mari de piatră și bușteni. Aceste fortificații purtau numele de „indagineș”, la slavi *Prisacă*, iar la Unguri: *gyepü*. În dreptul trecătorii se lăsa o poartă, care cu nume slavonesc se zicea: *brana*, din care Maghiarii au făcut *Barana*. Din această tulpină s'a născut numirile de localități¹: *Brančevo*, *Barana*, pe care în forma de „*Borona*” îl găsim încă la Anonymus: „firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum usque ad *Boronam*” (c. 37), apoi satul și pasul, *Branului*, pe unde încă din timpurile cele mai vechi a fost o cale principală a popoarelor năvălitoare, ca: Pacinații, Cumanii, Tătarii.

Deci — ca rezultat — reiese: că Brodnicii (= Bran-ik) și Vrancii (= Vran-ik) sânt unul și același nume, care înseamnă 1) portar, 2) apărător de trecători, și prin urmare: Brodnicii din veacul al XII-lea și al XIII-lea sânt Vrâncenii de mai târziu.

Pentru a explica forma Brodnik în loc de Bran + ik, mai observ un lucru.

Nu e exclus ca Slavii vecini, auzind acest nume, să-l fi confundat cu bulgarul (vechiul slav): Brodnica = vrăjitoare, care a căzut în credințe deșarte, nume ce se da bogomililor¹. Aceasta mi se pare cu atât mai probabil cu cât la Români — după cum se știe — bogomilismul a fost foarte răspândit.

Trecerea lui *vranik* în *Vrancea* se explică fără greutate. În plural, *k* de la sfârșit încă în vechea slavă (dar se poate tot așa de bine și în limba română) s'a schimbat înainte de *i* în *č*, precum în *vlaki* = *vlači* (cfr. Miklosich *Vergl. Lautlehre der slav. Sprachen*, p. 256). Astfel în pl. era: *vranici*, din care s'a născut românescul *vranici*, precum din *vecinic* a rezultat *veșnic*, și din *Vranicia* (Brodnicia) *Vrancea*.

Dacă nu e greșită în chiar temelia ei această ipotesă, atunci se ridică vâlul de pe trecutul celei mai vechi organizații de Stat, adevărită la Români prin documente.

Apărătorii trecătorilor au jucat un rol important în toate timpurile. Spre acest scop au fost așezați și Săcuii pe locurile, unde se află azi.

Lucuitorii dela trecători, trebuiau să opună cea dintâi rezistență și să opriască pe dușman în cale până la sosi-

¹ Vezi Jireček: *Das Recht in Böhmen und Mähren*, citat în Pauler Gy.: *Hadtörténelmi Közlemények*, I p. 504.,

¹ Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 505.

76 rea ajutorului regesc. În schimb pentru această slujbă grea primiau dela regii maghiari pământul dincoace și dincolo de „indagine” și privelegii întinse.

Încă înainte de venirea Maghiarilor grupul de Români și la început și Slavi din munții Vrancei a trebuit să formeze o unitate politică, a cărei însemnătate a mers crescând cu înmulțirea populației. Regii maghiari, după cucerirea Transilvaniei, vor fi lăsat Românilor de la granițe rolul militar și împreună cu acela și autonomia de care se bucurau, în frunte cu cnejii și voievozii lor.

Înmulțindu-se, locuitorii de la trecători au coborât în văile din spre Răsărit, formând un stătuleț, de care vecinii trebuiau să țină samă, căci Brodnicii încep a juca un rol între ei. În acest timp apar în istorie, neatârnați de regii maghiari și în legături de prietenie cu Cumanii (1147 și 1186).

La acești locuitori din apropierea trecătorilor, Brodnici sau Vrânceni, se rapoartă și acel renumit pasagiu din Cinnamonus (*Epitome*, ed. Bonn, p. 260. citat la Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 117), unde se zice: „El (Manuil Comnenul) trimise pe Alexios cu o mare armată contra Dunării, prefăcându-se că ar voi să lovească pe Unguri iarăși prin locurile obișnuite. Leon Batatzes, cu o armată tot așa de puternică, care număra mai ales un număr însemnat de *Valahi*, cari se zic a fi colonie italică, a fost trimis pentru a cădea asupra Ungurilor din o altă parte, de spre Marea Neagră, pe unde ei nu fuseseră loviți“.

Lovirea — după cum susține Xenopol — s'a întâmplat deci din spre Moldova prin trecătorile Carpaților (poate Oituz), deci tocmai prin țara Brodnicilor. Această știre importantă ni arată cum Românii știu să se folosească de prilejul ce li se oferă de a se ridica împotriva dușmanului cotropitor, care în cursul unui veac și jumătate cuprinsese Transilvania, silindu-i să-și caute o patrie neatârnată pe coborișurile ostice ale Carpaților.

Alianța Brodnicilor cu Asăneștii, despre care amintesc cronicarii bizantini, va fi fost de folos celor d'întăiu tot împotriva Ungurilor. În războaiele pe care le poartă Ioniță în contra lui Emeric, regele Ungariei, Cumanii năvălesc (1202) în Ungaria, prădând-o îngrozitor. La astfel de incursiuni vor fi luat parte de sigur și Românii.

Situația devine nefavorabilă pentru Brodnici, ca și pentru Cumani, când moare Ioanițiu și se suie pe tronul balcanic un urmaș mai slab: Borilă. În contra acestuia se ridică o coaliție puternică. Borilă abia-și mai poate apăra țara pe trei fronturi: în Macedonia și Tracia față de Latinii

37
din Constantinopol, la Vest față de Sârbi și la Dunăre față de Unguri (1211-1212).

Andrieu al II-lea, regele Ungariei, află acum potrivit momentul de-a păși împotriva Brodnicilor și Cumanilor, când aceștia nu mai puteau conta pe ajutorul Asăneștilor din Sudul Dunării, și de-a întinde prin cuceriri influența regatului său spre Sud și Ost de Carpați. Acest scop aveau să-l servească Cavalerii Teutoni chemați în Țara Bârsei. Și munca acestor oameni harnici și viteji n'a rămas fără rezultat.

Țara Brodnicilor și o parte din Cumania prin Cavalerii Teutoni a ajuns supt dominația regelui maghiar („*quae in magna parte nostro dominio antea subiacebant*“, scrisoarea lui Béla al IV-lea, 1254).

Între Andrieu al II-lea și Cavalerii Teutoni izbucnește o ceartă, care s'a sfârșit cu alungarea acestor din urmă de pe teritoriul Ungariei.

Se pare că această împrejurare a îndemnat pe Români să caute a se rupe din nou de Ungaria, căci această explicație se poate da alianței Voevodului Ploschinia cu Tatarii în lupta de la Calca (1224).

Tatarii însă n'au năvălit atunci în Cumania. Vestea cruzimii lor însă a îndemnat pe Cumani, vechi prieteni și vecini ai Brodnicilor, să caute sprijinul regatului ungar și poate tocmai pentru a-l obține ei cer primirea în sinul Bisericii romano-catolice.

Papa împuternicește pe arhiepiscopul din Gran să predice, nu numai în Cumania, ci și „*in terra illa vicina, „Brodnic*“

Astfel a luat ființă episcopatul cuman, care cuprindea în sine și Vrancea — și care însemna prelungirea influenței ungurești până la năvălirea Tatarilor. La Români de aici se referă știrea din documentul de la 1234 (Hurmuzaki, I, p. 132) cu privire la acei „*Walati*“, cari toate tainele le primesc de la niște pseudoepiscopi, și nu de la episcopul Cumaniei. Ba și mai mult: Ungurii și Sașii cari petrec între ei se fac una (în ce privește credința) cu acei *Walati*, spre rușinea și scandalul creștinătății.

Urganul tătäresc pune capăt episcopatului cuman și cu el și dominațiunii maghiare în aceste părți. Scrisoarea lui Béla al IV-lea, de la 1254, vorbește despre Cumani și Brodnici (înșirați ca țară deosebită alături de Rusia-Ruthenia) și Bulgaria ca despre State tributare Tatarilor și dușmane regatului ungar. Considerând episodul de la Calca, nu se pare exclus că Români Brodnici s'au supus de bună voie Tatarilor cu anumite condiții (tributarios se constituerunt).

Câtă vreme au fost Brodnicii birnici Tatarilor și cum — scăpând de aceștia — s'au unit probabil cu Voevodatul de la Baia, în lipsa de documente nu putem ști (vezi și N. Iorga, *Vrancea și Vrâncenii*, pp. 16-18).

Resultă deci din cele de mai sus că Vrancea, adevărită mai târziu ca teritoriu autonom înlăuntrul Moldovei, cu libertățile și datinile sale vechi, e „Brodnicia“ din veacul al XII-lea și XIII-lea.

Dacă ipotesa aceasta nu e greșită, atunci trecutul celei mai vechi organizații de Stat a Românilor se poate urmări — în trăsături palide, firește — din veacul al XII-lea, până în veacul al XIX-lea.

V. Familia Mailat.

Hasdeu, în „Negru-Vodă“ („Magnum Etymol.“, IV, Introducerea), publică o inscripție latinească, descoperită în perețele casei protopopului Ionaș Mone din Vinea-de-jos (țara Făgărașului), cunoscută și lui Engel, cu următorul cuprins: „Vixit Gregorius primus Venetus Anno Domini 1185. Geneologia authentica monestica. Gregorius Venetus thesaurarius Vaivodae Nigro, a quo donatus quatuor valibus cum silvis et campis; genuit Gregorium secundum anno 1216. Hic genuit Gregorium, ex quo Mailath, 1250 filia Komana et secundus Gregorius. Hi divisi (1279): Mailath primam vallem Kucsulata, Komana secundam vallem, Gregorius tertiam vallem (1390), hoc est Venetia[m] et Rivulum Salsum sortiti sunt, et Gregorius genuit tertium Gregorium, Komanam, Stoicam, Tomam, divisi: Gregorius, quartam integram sortitus, genuit Stephanum [et] Gregorium (1449). Hic genuit Salamonem (a matre Mone dictum) et Stephanum Mone Salamon genuit Man Mone 1499. Hic genuit Stephanum Mone secundum. Hic genuit Voik Mone. Hic genuit secundum Man Mone. Hic genuit Ioannem Mone, ex quo Ionaș Mone, venerabilis vicarius generalis, 1728“.

În această inscripție, pe care învățatul Hasdeu o numește „șubredă“, evident avem a face cu o genealogie închipuită. Ea nu ni poate deci servi la nimic, când e vorba să scrutăm trecutul familiei Mailat.

Dar oare merită acest trecut să fie cercetat?

Credem că da.

Mailații, conții unguni cu acest nume, sânt de origine românească. Cel mai distins reprezentant al acestei familii, Ștefan, a jucat un rol însemnat în istoria Ungariei pe la mijlocul veacului al XV-lea. A fost Voevod al Ardealului,

stăpân al cetății Făgărașului și câțva timp al Ungurașului. În luptele lui Petru Rareș pentru stăpânirea Ardealului ne întâlnim la tot pasul cu acest dușman de moarte al Voievodului moldovean. Ștefan Mailat era credincios al Bisericii catolice, făcea parte din înalta aristocrație maghiară. Era deci un renegat, căruia dușmanii îi aruncau în față, ca o insultă, că e Valah, de același sânge cu poporul de iobagi din Transilvania.

Mindszenti Gábor, cronicarul maghiar, care a trăit în nemijlocita apropiere a Craiului Ioan Zápolya, ni spune într'un loc, că stăpânul său, poftind odată vin roșu, i-a zis: „Vezi d-ta să bem acum și vin roșu, căci nu peste mult vom duce dorul vinului, dacă vom merge în Ardeal, unde domnul Mailat ni-a pustiit cetățile și s'a întins de bună samă și la pivnițe, căci iubește dumnealui vinul bun. Să știi d-ta de la mine că *Valahul*, câtă vreme e sărac, bea vin numai în crâșmă, dar când ajunge domn mare, își ține pivnița bogată pe masă“ (*Mindszenti Naplója*, la a. 1540).

Istoria Mailateștilor e instructivă, atât pentru vechimea familiei, cât și pentru faptul că presintă un cas caracteristic în procesul istoric al aservirii neamului românesc din Ardeal și Ungaria.

E știut că poporul românesc la venirea Maghiarilor avea organizația sa politică, păstrată în formă de autonomie și supt stăpânirea regilor unguri. Românii aveau și o puternică clasă conducătoare: voievozi, cneji și boieri, „maiores terrae“, cum îi numesc cele mai vechi diplome maghiare. Ungurii au nimicrit treptat și sistematic autonomia străveche a Românilor, reducându-i la starea de iobagi. O parte dintre fruntașii poporului au îmbrățișat catolicismul, numai ca să-și poată păstra privilegiile. Aceștia s'au contopit în masa asupritorilor. Cei cari n'au voit să părăsească însă credința strămoșească au fost despoiați de drepturile nobilitare și coboriți în rândurile fraților legați de glie.

Am numit caracteristic în această privință trecutul Mailaților, fiindcă familia lor s'a rupt în două la începutul veacului al XVI-lea: descendenții celor înstrăinați sânt conții Majláth, iar urmașii celor rămași în legea străbună trăiesc și azi ca țărani în ținutul Făgărașului. Să trecem la istoricul familiei.

Dacă ar fi să dăm crezământ lui Bonfiniu, pe cel mai vechiu Mailat îl întâlnim tocmai la 1131, ca sfetnic al regelui Béla Orbul¹. Bonfiniu însă ș-a luat știrea dintr'o

¹ Bonfiniu, p. 283 (ed. 1568).

0 cronică mai veche, unde, în loc de Mailath, a fost „Moynolt“, cum de altfel aflăm și la Thuroczy: „Moynolth, de genere Akus, et alios ibidem occiderunt“¹. Tot asemenea scrie și Marcu, în cronică sa. Bonfiniu, cunoscând familia puternică și străveche a Mailaților, a înlocuit numele aflat în cronică ce i-a servit de izvor.

Diplomele, cele mai autentice fântâni istorice, ni dau puțința să urmărim trecutul acestei familii îndărăt până pe la mijlocul veacului al XIII-lea, dar nu cu deplină certitudine, după cum vom arăta mai la vale.

Un act din 1335² spune că Malath, fiul lui Borș (Borșa?), cumpără moșia Kesdi, lângă râul Saar, în comitatul Tolna. Punând pe Borș, bunicul lui Malath, cam pe la 1250, am avea dovadă despre existența unui strămoș al Mailaților la mijlocul veacului al XIII-lea, și prin urmarea am cunoaște cel mai vechiu nume de nobil român, căci numele ce întâlnim în diploma lui Béla al IV-lea dela 1247 sânt de cneji și de voievozi ca stăpânitori de țară³

Este însă o greutate.

În lipsă de documente nu putem reconstrui legătura genealogică între acest Malath din 1335 și între Iuga, strămoșul Mailaților la 1415, de la care arborele genealogic se poate deduce fără lacună până la Ștefan din secolul al XVI-lea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Putem însă afirma această legătură cu o probabilitate, ce se întemeiază pe următoarele indicii:

Un descendent al conților Mailat, Nicolae, la 1692, când era vorba de asigurarea drepturilor sale „pro tutione iurium suorum“, între altele, se referă și la documentul de mai sus și cere dela regle Leopold I-ii transcrierea aceluia.

Așa dară în familia conților Mailat trăia tradiția despre înrudirea cu Malath, proprietarul moșiei Kesdi (*Turul I. c.*). S'ar putea ridica obiecțiunea cum ajunge un Român proprietar în comitatul Tolna? Lucrul nu ni se pare cu neputință, căci Ștefan, Voievodul Ardealului, dușmanul lui Petru Rareș stăpânia și cetatea Berzencze din comitatul Somogy, moștenită din moși-strămoși.

După cum am amintit mai sus, al doilea act referitor la Mailați, de astă dată fără de nicio îndoială, e datat din 1415. Se vorbește în el despre împoporarea posesiunilor regale din comitatul Carașului: Maylath-Maanchoo, Lukai-pataka, Dragon, Draxatelke și Dragothatelke, care aparțin cnezatelor lui Filip, Petru și Dragomir, fiii lui Iuga.

¹ *Script. rer. Hung., pars prima*, 1765, p. 233.

² Koller, *Hist. Quinqueecl.*, t II, p. 465.

³ Vezi revista *Turul*, 1888, p. 1 și urm.

Un alt document, din 1418, descriind hotarele acestor proprietăți, pomenește din nou pe cei trei cnezi numind pe al treilea Mailat: Dragomir (*Turul* p. 3), amintit din nou în 1433.

Fiul lui Dragomir, Matei, pe la 1430 trece în Țara Făgărașului, unde câștigă satul Comana, după care documentele îl numesc: „bojaro nobilis de Komana“. Prin cumpărări și donațiuni pune mâna pe întinse proprietăți în Țara Făgărașului. Astfel în 1509 cumpără posesiunea Țințari, iar regele o aprobă: „Nobili Maylad, Valacho, bojaroni videlicet nostro de Komana“ (*Turul*, p. 4). Cam în acest timp Mateiu trece la catolicism, și regele drept răsplată îi dăruiește a patra parte din posesiunea Crihalma.

În actul prin care se face introducerea sânt amintiți și copiii lui Matei: Comșa, Nagovița (Negoiță), Ioan, Ștefan, Dumitru și Marta.

Ștefan este Voevodul Ardealului și protivnicul lui Petru Rareș.

A fost botezat de Ioan Zápolya, tinereța și-a petrecut-o la Curtea lui Ludovic al II-lea. La 1530 s'a căsătorit cu Ana, sora lui Toma Nadasdy, odraslă din vechea aristocrație ungurească. De-aici încolo de sigur n'a voit să mai știe de origina-i românească, de care se rușina și pe care i-o amintiau numai dușmanii, voind să-l jignească. În curând s'a aruncat în valurile luptelor politice, care l-au ridicat la o situație strălucită, pentru ca la sfârșit de-acolo să-l arunce în abis.

Dintre frații săi l-au urmat, întrând în șirul aristocraților unguri, Ioan și Dumitru. De la acești trei se trag conții Majláth.

Comșa, Negoită și poate Marta, întru cât cu numele lor nu ne întâlnim în actele aceluia timp, după toată probabilitatea au rămas la moșiile părintești din Țara Făgărașului, păstrând credința strămoșească și naționalitatea lor românească. Urmașii lor sânt numeroșii țerani cu numele Mailat, cari trăiesc și azi în Vlădeni, Țințari și Dejani.

La 1533 Voevodul muntean trimite o solie la Ștefan Báthory, din care face parte și: „bojaro nomine Maylath Spatar“.

Trăia deci un ram al familiei și în Țara-Românească. Venit-au Mailații de acolo în Ungaria ori întâmplat s'a întors lucrul, nu putem ști.

Tragedia neamului românesc din Ungaria se oglindește bine în istoria familiei Mailat.

VI. La dreptul românesc (ius valachicum)

Atât istoriografia noastră¹, cât și cea străină², admit ca incontestabil adevărul că Românii de la Nordul Dunării la venirea Maghiarilor aveau o organizație străveche supt Voevozi și cneji și un regim propriu: dreptul românesc obișnuielnic (ius Valachorum, lex Valachorum).

Acest așezământ s'a păstrat și supt stăpânirea Ungurilor. Și în Polonia întâlnim în veacul al XIV-lea dreptul românesc, pe care regii acestei țeri îl respectau la coloniștii români veniți din Transilvania, voind astfel să sporească populația Galiției³.

Cele mai vechi și mai amănunțite știri despre natura acestui drept le aflăm în documentele polone, cel dintâiu din anul 1378⁴.

Până acum se știa că primele mențiuni despre existența dreptului obișnuielnic la Românii din Ungaria sânt numai din veacul al XV-lea⁵.

În colecția: „Codex diplomaticus familiae Teleki de Szék“ aflu însă un important document, mai vechiu decât cel polon amintit mai sus.

E datat în 7 Maiu 1371. Fiindcă aruncă lumină asupra dreptului românesc în Ungaria din secolul al XIV-lea, îl reproduc în întregime :

„Nos iudices nobilium [comitatus de Huny]ad, damus pro memoria quod Georgius filius Myske et . . . officiales de Vechel et de Pestus, nostram personaliter [venientes in] presentiam, nobis dixerunt protestando *quod ipsi Petrum de Ky . . . latrouem et furem cum officialibus . . . captivari fecissent et tramite iuris regni contra eundem Petrum . . . acceptassent; super quo nos petierunt quod videlicet nos propria nostra persona ad sedem iudiciariam officialium dicti magistri Stephani, castellani de Deva, accedere dignaremur . . .*, iudicium fide oculata videremus. Nos vero petitionibus predictorum officialium de Vechel et Pestus ad sedem iudiciariam predicti magistri Stephani (castellani de Deva) accessimus, ubi prefati officiales de [Vechel et] Pestus una cum nobilibus et aliis quampluribus hominibus

^{1 2} I. Bogdan, *Despre cnejiți români*, „An. Ac. Rom.“ XXVI; Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 226 și Radu Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, unde e amintită și literatura străină.

³ Cf. și articolul d-rei Kastarska, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, 1922.

⁴ Xenopol, *l. c.*, p. 226.

⁵ R. Rosetti, *o. c.*, p. 23. documente din 1427 și 1478.

43

contra eundem Petrum furem comprobare voluissent et prefați officiales dicti magistri Stephani finalem legem facere *de regni consuetudine* parati fuissent; et, prout tamen universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtibus castri Deva ipsum *iudicium* et *legem* regni inhibuerunt . . . , dicendo ut iidem officiales iuxta legem Olachorum eundem Petrum comprobare possent, sed non cum aliis iuribus regni, ideo ullum iudicium seu iustitiam ipsis facere interdixerunt. Datum in Deva, feria quarta proxima post octavas fest. Beati Georgii Martyris, anne domini MCCCLXX primo. (V^o.) Pro magistris Georgio et . . . officialibus de Pestus et de Vechel [contra] universos kenesios interius expressos memorialis.

Cuprinsul pe scurt e următorul:

Judecătorii comitatului Inidoarei dovedesc că, atunci când oficialii din Veșel și Peștiș au voit să condamne pe un tâlhar cu numele Petru în fața tribunalului lui Ștefan, castelanul din Deva, după legile țerii, cnejii și Românii din cele patru districte ale cetății Deva, intervenind, au împiedecat aducerea sentinței și au pretins să se facă procedura după *legea Românilor*.

Documentul nostru verifică pe deplin părerea istoricilor că Românii din Ungaria la început erau judecați numai după dreptul lor propriu.

În veacul al XIV-lea conștiința acestui drept era atât de vie încă, încât Românii din cele patru districte ale Devei, în frunte cu conducătorii lor firești, se cred îndreptățiți să împiedece cu forța ridicarea la valoare de drept a unei sentințe judecătorești privitoare la un Român — fie chiar și un „tâlhar“ dovedit —, dacă acea sentință nu s'a adus ținând în vedere procedura normată prin „lex Olachorum“.

VII. Ceva nou privitor la Ștefan I (II?), Domnul Moldovei (c. 1394—1400).

Istoria celor d'intăi Voevozi moldoveni are multe puncte nelămurite încă. Izvoarele sunt așa de puține, încât nici durata acestor stăpâniri nu se cunoaște cu certitudine decât de la 1400, când pe tronul Moldovei suie Alexandru-cel-Bun.

Amintirea lui Ștefan care domnește între anii 1394—1400 s'a păstrat în câteva documente ungurești, mulțămită războiului purtat cu Sigismund, regele Ungariei¹.

¹ Hurmazaki, l², pp. 333 și 362-6, Iorga, *Gesch. d. rum. Volk*, I, pp. 289-90.

114 - În colecția „Teleki család oklevéltára” (I, pp. 254-265) e publicat un document care amintește pe Voievodul Ștefan și pe un boier al său, Ioan, fiul lui Costa. Poartă data de 22 Maiu 1398 și are următorul cuprins:

„Nos, Leusthasius de Zilagthew, Iohannes, filius Iacobi de Zilkerek, iudices nobilium comitatus de Zonuk Interiory, memorie comendamus quod, quia Iacobus dictus Toth coram nobis sic dicebat quod ipse procurator magnifici viri Stefani Vayvode moldaviensis esset et in persona ipsius coram nobis stetit, cum tamen comes comitatus de Zonuk Interiory literam procuratoriam postulasset et coram nobilibus conprovinciae legere fecisset, tamen litera procuratoria non tenebat quod prefatus Iacobus dictus Toth esset procurator viri Magnifici Stefani Vayvode moldaviensis, sed procurator Iohannis filii Costha, ideo nobiles conprovinciae in sede nostra iudiciaria consedentibus (!) taliter decreverunt quod procurator procuratorem facere non posset, declarato tamen quod prefatum Iacobum dictum Toth Iohannes filius Coztha, officialis viri magnifici Stefani Vayvode moldaviensis, procuratorem constituisset. Datum in Dees, feria quarta proxima ante festum Penthecosthen, anno Domini M.CCC. nonagesimo octavo“.

Voievodul Ștefan — cum apare din document — se judecă într-o afacere înaintea scaunului nobililor din Solnocul Interior, unde în numele Domnului Moldovei se presintă un „procurator” al său Iacob numit Toth. Scaunul nobililor nu află în ordine procura, „litera procuratoria”, fiindcă nu e dată de Voievod, ci de un boier al aceluia: Ioan fiul lui Costea. Nu putem ști care era obiectul procesului. Actul însă dovedește că pe atunci Domnul Moldovei nu era în dușmănie cu Sigismund și deci contactul des între Moldova și ținutul românesc de peste munți a început încă din secolul al XIV-lea.

VIII. Un act din sec. al XIV-lea privitor la Morlahi.

În colecția de documente a familiei Teleki (I. p. 267) aflăm următorul act, datat 31 Octombree și 5 Novembre 1398:

„Magnifico viro Nicolao de Gara, regnorum Dalmacie, Croatia et Sclavonie bano, capitulum ecclesie tini[ni]ensis amicitiam paratam cum honore. Literas nobilis viri, magistri Pauli, dictorum regnorum Dalmatie et Croatia vestri vicebani, noveritis nos recepisse, hunc tenorem continentes:

45

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie tininiensis, magister Paulus, filius Nicolai de Zenche, regnorum Dalmatie et Croatia vicebanus, amicitiam paratam cum honore. Suggestum est nobis pro parte Iohannis Tranicich, Olahi regalis, quod pridem Brayk Merucich Olachus magistri Pauli filii Karuli, comitis Corbavie, cum suo catuno latrocinialiter super ipsum Iohannem et ad ipsum pertinentes Olachos ac eorum mulieres letalibus vulneribus affecissent et vestibus spoliatos semivivos reliquissent, nullis eorum demeritis aut culpis exigentibus. Quapropter vestram amicitiam presentibus petimus diligenter quatenus vestrum mitatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Marco, filius Drask Peterkouauaz, vel Philippus, filius Porfirii, aut Sarach de Rauchich seu Ratko Budomigh de Zminyam, aliis absentibus, homo domini nostri bani, illuc ad ipsum (*sic*) ipsius pugne accedendo, ab omnibus a quibus licuerit, palam et occulte investigando, sciant et inquirant premissorum meram certitudinem, videant etiam ipsos vulneratos et tandem, prout premissorum vobis veritas consistenterit, eidem domino nostro bano amicabiliter rescribatis. Datum Tininii, in vigilia festi Omnium Sanctorum, anno Domini M.CCC. nonagesimo octavo.

Nos igitur, iustis et congruis petitionibus prelibati magistri Pauli, Vestre Magnificentie vicebani, annuentes, una cum prelibato Sarach, homine vestro, discretum virum magistrum Iohannem, ecclesie nostre custodem, ad exsequendum premissa pro testimonio transmisimus fidedignum, qui, demum ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt quod ipsi, sabbato proximo post festum Omnium Sanctorum ad catunum Iohannis Tranicich accedendo, sex Olachos regales et unam mulierem in eodem catuno vulneribus sauciatos fide vidissent oculata scivissentque ab omnibus quibus decuisset, palam et occulte diligenter investigando, quod Olachi *Mreucii* vocati, Comitum de Corbavia, more latrocinio veniendo, dictos Olachos vulnet rassent, decem et septem oves recepissent et asportassent et duos equos eorundem Olachorum regaliu interfecissent et unum gladium similiter recepissent, propria eorum potentia mediante. Datum feria tertia proxima post dictum festum Omnium Sanctorum, anno Domini supradicto“.

Români *Mreuci* de pe moșia contelui de Corbavia atacă deci *cătunul* lui Ioan Tranicich, sub conducerea lui Braic Merucich, rănesc șase Români regali și pe-o femeie, omoară doi cai și răpesc șaptesprezece oi. *Olachi Mreucii* sânt *Maurovlahi* după toată probabilitatea. Că sânt Români, nu mai încap nicio îndolală. Aceasta o arată cuvintele

46
Olachus, catusus (cătun), nume ca Braic, Sarach de Raducich (Sărac fiul lui Radu).

În ce privește origina Mavrovlahilor și în general a Istro-Românilor, părerile, învățaților noștri sânt împărțite.

După d. Onciul, Mavrovlahii sânt descendenții vechii populații romane din Dalmația („Teoria lui Rösler“, *Conv. lit.*, 1885, p. 434).

Ca dovadă citează pe preutul din Dioclea, autor din veacul al XII-lea, care, vorbind despre vechea populație romană din Dalmația în vremea când au atacat-o Bulgarii, spune că atunci se numiau *Romani*, iar acum (în timpul său) se numesc *Mavrovlahi*, adecă „Nigri Latini“.

D. Iorga crede că sânt Masedo-Români, cari, venind dela Sud, au înlocuit vechiul element românesc din Iliria și Dalmația¹. D-l O. Densusianu susține o ipotesă contrară care se poate resuma în următoarele².

Antonio de Mula, contimporan evenimentelor ce relatează, vorbește despre o colonie de Morlahi aduși din Banatul turcesc în Istria la 1540. Acești Morlahi erau cu siguranță Români din Banat. Și unele fenomene lingvistice încă ne silesc să admitem că Istro-Românii sânt Daco-Români veniți din Nordul Dunării. Dar unele proprietăți ale dialectului istro-român îl fac să conceadă, că, atunci când coloniile daco-române au trecut Dunărea, s'au găsit în fața unui element român meridional, puțin numeros, care s'a contopit cu noii veniți.

Din secolul al XIV-lea până acum nu se cunoștea decât un singur document privitor la Istro-Români, un act din 1321, care pomenește în Istria o Țară-Românească : *vlasche zemlie*.

În legătură cu documentul nostru ar fi interesant să se afle de unde vine *Mreucii* pentru *Mauri*. Al doilea cuvânt interesant, păstrat în limba română în acelaș înțeles, e *catusus* : *cătun* = așezare, sat mai mic. Braic Merucich cu *cătunul* său atacă pe Ioan Tranicich și cătunul acelaia ; e vorba deci despre două așezări românești, cu șefii lor.

E. Berneker, în „*Slavisches Etymologisches Wörterbuch*“, ni dă următoarea etimologie a cuvântului *cătun* :

Katun în vechea slavă are însemnarea de tabără militară ; bulgarul *katun*, *katunin* : Țigani nomazi ; *katunca*, Țigancă ; *ka'uniște*, tabără de Țigani.

În sârbă și croată *katun* : e un loc pe munte, unde pasc vitele, mai ales oile. Mai aproape e de înțelesul *cătunului* nostru albanesul *katundi* : ținut, oraș, sat. În ce

¹ *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 152.

² *Hist. de la langue roum.*, I, pp. 341—6.

privește originea cuvântului, Miklosich îl aduce în legătură cu turcescul *katan*, *kutan* cu sensul de „Schafhürde“, dar se întreabă pe ce cale a putut ajunge în limbile slave. Aici G. Meyer se gândește la Bulgarii turanieni, iar Vasmer la Țigani.

47

IX. Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare

(magistrul Anthonius de Thaucz, episcop de Baia)

D. N. Iorga, în „Istoria Bisericii românești“, a dat lista episcopilor catolici de Moldova sau Baia, cuprinzând următoarele nouă nume :

1. Ioan (Ryza) c. 1420.
2. Petru din Czips, 30 April 1438.
3. Nicolae 1447.
4. Ioan II Rosa, c. 1452—5.
5. Ioan III Minulem, c. 8 Iul. 1457—c. 1476.
6. Ioan Simion (același ?), pomenit în 1461.

Titulari :

7. Petru de Insula, 29-31 Mart. 1476.
8. Toma de Seghedin, 1497.-1503
9. Mihail Marinowski. University Library Cluj

Din lista pe care o dă d. R. Rosetti, în studiul „Despre Unguri și Episcopiile catolice din Moldova“, în „Analele Academiei Române“, s. II. t. XXVII, 1904—1905. (Mem. Sect. Ist., pp. 257-321) lipsesc cei de supt n-rele 3, 4 și 6.

Un document¹ publicat în „A Tihanyi apátság története“ arată că nici lista dată de d. Iorga nu este completă, căci după Toma de Seghedin, care a păstorit până în 1503, a urmat magistrul Antoniu de „Thaucz“, notarul lui Ștefan cel Mare, și numai după acesta Marinowski. Documentul ce adeverește aceasta, sună :

„Nos, Wladislaus, Dei gratia Hungarie, Bohemieque, etc. rex, memorie commendamus tenore presencium, significantes quibus expedit universis quod nos, attentis et consideratis probitate et virtutum benemeritis fidelis nostri în Christo patris domini fratris Thome de Segedino, episcopo (!) moldoviensi (!) quibus idem apud Maiestatem Nostram testimonio fidedigno meruit commendari, tum eciam ex quo idem Thomas episcopatus titulum et iussui episcopatus (*sic*) prefati ad requisitionem nostram honorabili magistro Anthonio de Thaucz,

¹ Citat și în „Régi Rom. Kath. Püspökségék a mai Románia területén“. de dr. J. Șanta, care mi-a dat copia documentului în chestiune.

notario fidelis nostri spectabilis et magnifici Stefani Wayvode moldaviensis, renunciavit et ne idem Thomas episcopus n dedecus pontificalis dignitatis mendicare cogatur: eidem de commenda abbacie monasterii Sancti Aniani de Thiconio ordinis Sancti Benedicti, per mortem condam venerabilis Simionis, decretorum doctoris comme (n) — datarii dicte abbacie veri, ultimi et immediati possessoris eiusdem, de iure et de facto vacantis, auctoritate nostri regalis iurispatronatus, quod generaliter in omnibus huius regni nostri Hungarie ecclesiis instar predecessorum nostrorum, divorum regum Ungarie, habere dinoscimur, duximus providendum, seu in commendam huiusmodi pro recompensa predicti sui episcopatus cum omnibus possessionibus et iuribus possessionariis necnon iurisdiccionibus, proventibus, obvencionibus, emolumentis ac bonis temporalibus ipsius abbacie sibi concedendo et conferendo, ymo ex certa nostra scientia et motu proprio eidem de specialis nostre gracia prerogativa commendamus et in commendam damus et conferimus, non obstantibus aliis litteris nostris quibuscumque, tam scilicet iurispatronatus, quam super beneficii, vacatura, sive per nos sive per quoscumque alios sub quacumque forma verborum et quibuscunque condicionibus, clausulis derogativis specialibus vel generalibus harum in contrarium quibuspiam datis vel dantis quas omnes pro hac vice viribus carituras esse presentesque anteferri volumus presencium per vigorem.

Ita tamen, quod ipse pro qualitate eiusdem abbacie sufficientes frates dicti ordinis Sancti Benedicti, ne minsteria divina in ipsa ecclesia negligentur tenere debeat et teneatur.

Quocirca vos, reverendissimum in Christo patrem dominum Thomam tituli Sancti Martini in montibus sacrosancte Romane ecclesie presbyterum cardilarium, . . . Strigoniensem summum et secretarium cancelarium nostrum etc. presentibus requirimus et hortamur, ut acceptis presentibus prefatum dominum fratrem Thomam episcopum et neminem alium in prefata abbacia Sancti Aniani de Thykonio pleno iure commendare et duce in commendam seu auctoritatem illam in commendam perpetuo tenendam concedere velitis, presentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum Bude, feria tertia proxima ante festum cathedre Beati Petri apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo tercio regnorum nostrorum Hungarie tredecimo, Bohemie vero tricesimo tercio.

In documente se spune că Toma de Seghedin primește de la rege drept răsplată pentru această renunțare (pro recompensa predicti sui episcopatus) veniturile abației de Tihon: „ne idem Thomas episcopus în dedecus pontificalis dingnitatis mendicare cogatur“.

De aici se vede că Toma de Seghedin, păstorind de fapt la Baia, a cules veniturile aceleia, și când renunță la acele venituri în favorul urmașului său, regele-l despăgubește în mod princiar cu o bogată abație 49

N'an izbutit să identific pe Antoniu de „Thaucz“ cu vre-unul dintre secretarii lui Ștefan cel Mare, amintiți în Documentele publicate de I. Bogdan.

X. Etimologia „Dunării“ ca dovadă pentru conținutarea poporului român în Dacia Traiană.

În literatura noastră sânt trei încercări de a explica originea cuvântului *Dunăre*.

Cea dintâiu e celebra etimologie a lui Hasdeu (*Istoria Critică*, pp. 293 și 294). El pleacă dela informația scriitorului roman Samonicus (sec. II d H), care ne spune că Tracii numesc pe Danubius în graiul părintesc „purătorul de nori“ (Δανούβιον τὸ δὲ νερελοφόρον ἔκεινοι καλοῦσι πατριῶς).

„Albanesii numesc norul *re*, iar radicalul *da* în toate limbile indo-europene exprimă ideia *a da* (în celtică: *a purta*), din care se naște forma participială *dan* sau *dana*.“ Deci cuvântul tracic la care face aluzie Samonicus a fost după Hasdeu: *Dana-re* „purătorul de nori“, din care s'a născut *Dunăre*.

Această etimologie a fost primită cu entuziasm de lumea noastră învățată, mai ales de istorici, cari aflau în ea un puternic sprijin pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană. Dar neputința de a motiva foneticeste pe *Dan-Dun* în loc de *Dân-a* silit pe filologi să o abandoneze.

Încercarea d-lui Pușchilă de a descompune cuvântul în *Duna* (numele unguresc al fluviului), și *rea* (mauvaise) a rămas fără răsunet. („Anuar pentru geografie și antropogeografie“, II, p. 157 și urm.) A treia etimologie e cea dată de d. G. Pascu („Viața românească“, 1913, XXIX, p. 303 și urm.)

Arată netemeinicia celor două d'intâiu, interpretând nemerit știrea lui Samonicus, care de sigur se gândește la „*Danubius*“ când vorbește despre „purătorul de nori“, — acceptând etimologia populară „*Da-nubes*“, — și nu la numirea tracă.

După d. Pascu partea primă a „*Dunării*“ e radicalul autohton *Dun*, păstrat în numirile fluviului din toate limbile moderne, iar partea a doua, finalul *-ăre* din *Dunăre* e sufix.

„În adevăr, Mayer-Lübke“, „*Die Betonung im Gallischen*“, Viena 1901, „*Sitzb. Wien*“, pp. 49—50, constată că pe teri-

torul frances, odinioară galic, adecă celtic, exista un sufix ne-accentuat *-ara*, cu variantele *-era*, *-arus*, *-eris*, care formează nume de râuri, ca: Agira -Aire, Avera -Evre, Berbera Berbre, La Bebre, Edera-L'Hyère, Gabarus -Gave, Iancara -Ancre, Jecor -Jar, Labara -Lievre, Latare -Latte, Lupera -Louvres, Oscara -Osche, Samara -Sambre, Tevera -Thièvre, Angeris -Indre, Ligeris -Loire, Niveris -Nièvre.

Dunăre provine deci din *Dunara = Duna-ara*.

Faptul că Ungurii păstrează forma primitivă *Duna* ne-ar face să credem că sufixul *-ara* din numele românesc al fluviului nostru s'a adăugit după anul 900. In acest cas, sufixul a trebuit să fie destul de răspândit pe teritoriul nostru și ar fi interesant de cercetat dacă nu cumva acest sufix se întâlnește și la alte nume topice mai puțin cunoscute“.

D. Pascu, — după cum se vede din cele reproduse mai sus — încearcă să explice numele *Dunăre* cu ajutorul unui sufix celtic adevărit numai pe pământul vechei Galii. Această părere ar fi verosimilă însă numai în cazul când s'ar adevări ce crede d-sa interesant de cercetate că, adecă, acest sufix se întâlnește în Dacia și la alte nume de râuri, fie și mai puțin cunoscute. Noi însă credem că nici această etimologie — întemeiată pe coincidență fonetică — nu e cea adevărată. D-lui Pascu îi revine însă meritul de a fi lămurit greșeala lui Samonicus, pe care se întemeiază Hasdeu, când dă pe Danare-*Dunăre*, declarând la rândul său „o simplă coincidență“ fonetică etimologia generalmente patronată de la zendosanscritul *danu = oseticul don = fluviu* („Ist. Crit.“, p. 294).

La aceste trei încercări n'a fost corect punctul de plecare.

La toponimie nu e de ajuns să iei în considerare analogia sunetelor și înrudirea înțelesului, ci e necesar și controlul istoriei, chemată să ne arate: care a putut fi neamul, de la care provine numirea topică în discuție prin faptul că a locuit cel d'întăiu timp mai îndelungat, în părțile locului. Vom privi apoi și alte numiri provenind de la același popor pentru a cunoaște felul său de nomenclatură geografică, căci analogiile ni dau adese ori indicii foarte prețioase.

Conduși de aceste criterii, vom încerca să dăm o nouă explicație privitor la mult discutata origine a cuvântului *Dunărea*.

Un lucru e afară de orice discuție: că numirea românească nu e împrumutată din *Danubius* ori derivatele sale: slavicul *Dunav*, ungurescul *Duna*, germanul *Donau*.

A trebuit să existe un alt nume, pe care a încercat — după cum am văzut — să-l construiască Hasdeu din limba tracă, iar d. Pascu cu ajutorul limbii celtice.

Eu cred că e mai firesc să căutăm acel prototip al numirii românești în limba aceluia conglomerat de neamuri

51
care a botezat aproape pe toate râurile mai mari din Europa sud-estică și care e cunoscut supt numele generic de *Scito-Sarmați*. Limba scito-sarmatică mai de aproape nu este cunoscută, dar cu datele existente s'a adevărit că elementul ei preponderent a fost cel aric. E știut apoi că de la acest popor provin și numele de râuri păstrate la Herodot și care se află pe pământul locuit de Români, ca : *Prutul, Siretiul Argeșul, Oltul, Murășui*. Etimologia multora dintre acestea a fost aflată tot cu ajutorul tulpinelor indo-europene. Scito-Sarmații au numit mai întâiu Volga, Donul, Nistru, Niprul.

Iată de ce ne credem îndreptățiți să vedem în deosebitele numiri ale fluviului nostru cuvinte din limba Sciților, cari sunt adevăriți cei d'întâiu locuitori vecini ai Dunării.

La Romani și Greci Dunărea avea două nume : până la Drobetiae : *Danubius* sau *Danuvius*, iar de aci până la guri : *Ister*. Dintre cele două d'întâiu, varianta *Danuvius* e socotită cea originală (Georges, „Ausführliches Hand-Wörterbuch lat.-deutsch“, la *Danuvius*).

Rămân deci : *Ister* și *Danuvius*.

Etimologia lui *Ister* e cunoscută : ea derivă din tulpina indo-europeană *sru* = a curge, deci *Ister* = *fluviu*. Acest radical face parte constitutivă și din numele Nistrului, pe care îl găsim la Ammianus Marcellinus ca *Danastrus* = Don-ister (la Nestor, c. IX. pp. 6 și II : Dūniester). Aceiași compoziție o are și Danapris. Partea primă a acestor două numiri e *Dan-* sau *Don-*, în limba osetică : fluviu. Despre Oseți se știe că sânt urmași direcți ai vechilor Alani, o seminție a întinsului neam scito-sarmatic. Așa dară avem doua exemple de numiri formate prin împreunarea celor două tulpini cu înțelesul fundamental de : *râu, apă fluviu*. Să nu se creadă însă că acesta ar fi un fenomen izolat. El e așa de des, încât Schafarik îl socotește general („... in der Tat aber sind fast alle Flussnamen in dieser Weise zusammengesetzt“) și aduce pilde : *Wlt-ava*, adecă : fluctus-aqua, *Ond-ava* = und-aqua, *Mar-ava*, *Mor-ava* adecă = mar-aqua.

Aceste exemple ni dau cheia originii lui *Danuvius*.

E nume compus *Danuvius* ; partea întâiu e același *Don* = fluviu, iar partea a doua derivă din o tulpină cu sanscr. *ap* = *aw*, care a dat în latină : *aqua*, pe goticul *ahva*, vechiul german *ouwa* (Tuonouva la vechii Germani era numele Dunării).

Vezi aceste date în Schafarik, „Slavische Altert.“, I, p. 498 și passim, apoi Schrader, *Reallexikon der indo-germ. Altertümer*, la *Fluss*.

Așa dară *Danastrus*, *Danapris* și *Danuvius* sânt formațiuni ale aceleași limbi, alcătuite de același legi și cu înțelesul înrudit de : *apă, râu, fluviu*, cu anumite nuanțe

azi necunoscute, și care au numeroase analogii și în alte limbi indoeuropene: *Vlt-ava, Undava, Morava*.

De altcun și poporul nostru zice de obicei „*merg la râu, la apă*“, și numai când e vorba să deosebească o apă de alta folosește numele proprii.

Ca o urmare logică a celor dezvoltate până aici propunem noua etimologie a *Dunării*.

Niciunul din filologii noștri — afară de Hasdeu — nu s'a îndoit că partea primă a numirii românești e radicalul scitic — cum am văzut — *Don = fluviu*. Ce este partea a doua *re* sau *ra*, căci *a* la mijloc e, evident, o copulă, ea în *dan-a-strus* și *dan-a-pris*?

Răspunsul îl aflăm în numele sarmatic al Volgei, păstrat la Ptolomeu: *ρᾶ*. Cuvântul *ρᾶ = ρῥία* provine din aceeași tulpină *sru*, care ni-a dat în grecește pe *ῥέω* și are același înțeles ca *Don* și *Ister*, adică: *fluviu*. A trebuit deci să existe la Sciții și o numire în care s'a împreunat *don* cu *raa = rea*, dând *don-a-rea*, din care a rezultat *Dunărea* noastră.

La fluviul nostru, unde s'au oprit Sciții, aflăm aproape toate numirile pe care acest popor le a folosit la râurile mai mari în migrațiunea sa de la Ost spre Vest: *Ister* (care s'a păstrat numai în *Nistru*), *Don* (rămas în Danubius și derivațiile aceluia) și *raa* (Volga) împreunat cu *Don* (v. și râul cu acest nume) în *Don-a-rea Dunărea*¹.

Îmi dau seama că *ρᾶ* (*ῥᾶα = ῥῥία*) rămâne deocamdată o simplă presupunere, menită să explice prezența lui *e* în loc de *a* după *r*, deși aceasta poate fi sosotită și ca un fenomen petrecut în sfera limbii românești. *Mora* a dat în românești *mură*, care însă în Nordul Transilvaniei sună *mure* (la singular); s'ar mai putea aminti analogia lui *mazăre*, dacă etimologia din *μᾶζουλα* n'ar fi contestată (Ov. Densusianu, „Hist. de langue roum.“, p. 24). Afară de aceasta și poesia populară a putut exercita influență asupra vocalei finale.

Această etimologie își va primi sancțiunea — firește — în cazul când s'ar putea face confirmarea epigrafică despre existența lui *Don-a-rea*. Până atunci trebuie să ne îndesulăm cu împrejurarea că satisface legile fonetice și poate fi adusă în deplină congrăsuire cu faptele istorice. Iar importanța ei este cea atribuită etimologiei date de Hasdeu: e o puternică dovadă despre stăruința neamului românesc în vecinătatea nemijlocită a bătrânului fluviu. E apoi și o nouă dovadă despre folosul reciproc ce-și pot aduce: istoria și filologia.

¹ V. și „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, 1921, p. 116.

XI. Tot în chestia etimologiei „Dunării“. 53

D. V. Pârvan¹ crede că numele epihoric al Dunării e din de toți acceptatul Δουνα și un sufix indigen: ρις. Existența acestui sufix o deduce din următoarele nume de râuri păstrate la Herodot și aiurea: Ἰπάκωρις, Μάρρις, Ἄραρος, Νάπαρις.

Admiterea sufixului ρις la formarea numelor de râuri pe teritoriul locuit odinioară de Sciți și mai târziu de Daci nu mi se pare întemeiată cu exemplele citate.

În ce privește *Naparis* și *Danapris* nu avem a face cu compozițiile Napa+ris și Danap+ris, ci: Na+paris și Dan-a+pris., în care partea a doua a cuvântului e *paris*, *peris*, pe care Schafarik l-a adus în legătură cu albanesul *përëu* și românescul *părău*, derivat din aceeași tulpină cu: rivus; cf. ῥέω (Schafarik, *Slavische Alterthümer*, I, p. 502),

În *Maris r* face parte integrantă din tulpina cuvântului și cel mult *is* e sufix. În ce privește Ἰπάκωρις, necunoscându-i etimologia, nu citez să mă pronunț. Presupunerea că Ἄραρος ar fi o greșală în loc de: Ἄραρις trage și mai puțin în cumpănă. Astfel existența sufixului *ris* rămâne îndoielnică.

Afară de aceasta, exemple ne arată că Romanii au latinizat numirile de râuri terminate în *is*, alăturându-se sufixul *ius*, d. p. Marisius, Samisius, Crisius, căci numai așa putem explica pe; *Mureș*, *Someș*, *Criș*, iar altora li-au dat forma latină cu terminațiunea *-er*: Danaster, Danaper, Ister (în loc de Danastrus, Danapris). Numai *Duuaris* să fi fost o excepție (cf. Danuv-ius)?

¹ *Revista istorică* an. n-le 10-12 p. 246.

Cuprinsul:

	Pag.
I. Contribuții la istoria Românilor din Valea Rodnei	5
II. Stăpânirea lui Ștefan-cel-Mare asupra Ciceului . . .	22 ✓
III. Contribuție la istoria Românilor din Valea Someșului	31
IV. Țara Brodnicilor și Vrancea	35
V. Familia Mailat	42
VI. La dreptul românesc	46
VII. Ceva nou privitor la Ștefan I, domnul Moldovei	47
VIII. Un act din sec. XIV privitor la Morlahi . . .	48
IX. Un notar necunoscut al lui Ștefan-cel-Mare . . .	51
X. Etimologia „Dunării“ ca dovadă pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană	53
XI. Tot în chestia etimologiei „Dunării“	57
